

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Maailma keelte ja kultuuride instituut
Klassikalise filoloogia osakond

Kaur Hendrik Thomann

**Keltide ja germaanlaste kirjeldus Julius Caesari *Commentarii de Bello Gallico* ja Ammianus Marcellinuse *Res Gestae* tekstide
põhjal**

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Siim Sõkkal, MA ja Ivo Volt, PhD

Tartu 2026

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
I. Ajalooline taust.....	7
A. Gallia, Germaania ja Britannia suhe Rooma vabariigiga.....	7
B. Gaius Julius Caesari <i>Commentarii de Bello Gallico</i> ajalooline kontekst.....	8
C. Gallia, Britannia ja Germaania olukord 4. sajandil pKr.....	11
D. Keisrivõim ja dünastilised võimuvõitlused 4. sajandil pKr.....	12
E. Ammianus Marcellinuse <i>Res Gestae</i> ajalooline kontekst.....	13
II. <i>Commentarii de Bello Gallico</i>.....	17
A. Ülevaade teosest ja sõnadest.....	17
B. Caesari kirjeldused gallialaste ja germaanlaste kohta.....	24
C. Caesari kasutatud sõnade analüüs.....	29
III. <i>Res Gestae</i>.....	30
A. Ülevaade teosest ja sõnadest.....	30
B. Ammianuse kirjeldused gallialaste ja germaanlaste kohta.....	34
C. Ammianuse kasutatud sõnade analüüs.....	37
IV. Kelte ja germaanlasi kirjeldavate sõnade üldvõrdlus.....	39
Kokkuvõte.....	43
Kasutatud kirjandus.....	45
Summary.....	49
Lisa I. Gaius Julius Caesari ja Ammianus Marcellinuse kasutatud negatiivsed sõnad gallialaste, germaanlaste ja Britannia keltide kirjeldamiseks.....	51
Lisa II. Gallia rahvusgrupid, hõimud ja asulad esimesel sajandil eKr.....	53

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaureusetöö teemaks on keltide ja germaanlaste kirjeldused Vana-Rooma ladinakeelsetes teostes, mis käsitlevad esimesel sajandil eKr ja neljandal sajandil pKr Gallia, Germaania ja Britannia aladel elanud rahvaid. Töös on kasutatud kaht allikteksti, millest esimene on Gaius Julius Caesari teos *Commentarii de Bello Gallico*, mis kirjeldab sündmusi aastatel 58–50 eKr ning avaldati esmakordselt tõenäoliselt aastal 50 eKr.¹ Teine antiikautori teos on Ammianus Marcellinuse *Res Gestae*, mille kirjutamist dateeritakse aastatesse 382–397 pKr.² Täismahus teos kattis ajavahemikku 96–378 pKr, aga säilinud on vaid need osad, mis käsitlevad sündmusi aastatel 353–378.³ *Commentarii de Bello Gallico* ja *Res Gestae* säilinud raamatud kirjeldavad sündmusi, mis toimusid autorite eluajal.

Uurimuse eesmärgiks valiti kelte ja germaanlasi halvustavate sõnade analüüsimine eelnimetatud autorite teostes, kuna olles tutvunud varasemate uurimistöödega, mis käsitlevad roomlaste suhteid nn barbaritega, selgus, et puudub adekvaatne käsitlus Alpidest põhja poole jäänud rahvaste kirjelduste muutusest Rooma keisririiki katvate sajandite jooksul. Sellest tulenevalt valiti uurimisobjektideks kaks ladinakeelset kirjutist, mis käsitlevad konfliktseid sündmuseid Rooma keskvalitsuse ja töös vaatluse alla tulevate piirkondade rahvaste vahel kirjutiste autorite kaasajal. Valides autorid, keda lahutab teineteisest umbes 400 aastat, sooviti pakkuda võimalikult objektiivne ülevaade, kuidas kujutasid roomlased oma tsivilisatsiooni arengu erinevatel perioodidel nn Rooma perifeerias elanud rahvaid, kellega oldi sageli sõjajalal.

Töös uuritakse Ammianus Marcellinuse raamatute 15–18 ja 27–30 lõikusid, mis kirjeldavad vaatluse alla tulevaid rahvaid, ning Gaius Julius Caesari *Commentarii de Bello Gallico* teost peaaegu tervikuna. Võrdluse käigus analüüsitakse, millised muutused olid toimunud gallialaste, Britannia keltide ja germaanlaste halvustavates kirjeldustes ning millised jooned olid püsinud ligi 400 aasta jooksul samadena. Selle jaoks on välja valitud kirjutistes kõige sagedasemini esinevad kirjeldavad sõnad, milleks on: *superbus* (ülbe), *crudelis* (julm), *inimicus* (vaenulik), *furor* (raevukus), *bellicosus* (sõjakas), *feritas/ferus* (metsikus/metsik), *immanitas* (õudus), *terribilis* (kohutav), *iracundus* (äkkvihastuv), *temerarius/temeritas* (ettevaatamatus/ettevaatamatu), *cruciatus* (piinamine), *iniuria* (ebaõiglus), *avidus* (ahne),

¹ Dorey 1966: 69–70.

² Syme 1968: 9.

³ Sorek 2012: 179–181.

insolens (häbematu), *perfidus* (truudusetu), *pugnax* (võitlushimuline), *turbidus* (metsik), *maleficus* (riukalik).

Uurimistöö teema ja uuritavate sõnade valikul lähtuti soovist anda parem ülevaade keltide ja germaanlaste kirjeldusest Vana-Rooma ladinakeelsetes teostes, mille puhul on sekundaarkirjanduses seni keskendutud Caesari ja Ammianuse teoste eraldi uurimisele. Seeläbi soovib uurimus pakkuda täiendust töös kasutatud David Rohrbacheri „The Historians of Late Antiquity“, Timothy D. Barnesi „Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality“ ja Barbara Sidwelli „The Portrayal and Role of Anger in the *Res Gestae* of Ammianus Marcellinus“ teostele, kus uuritakse muuhulgas ka antiikautorite keelekasutust. Uurimistöö käigus selgus, et sekundaarkirjanduses keskendutakse vaid põgusalt tänapäeva Briti saartel elanud keltide kirjeldamisele, seetõttu soovib bakalaureusetöö pakkuda ka paremat ülevaadet sealsete keltide kirjeldustest uuritavate autorite töödes ning võrrelda umbes 400 aasta jooksul toimunud muutuseid.

Algtekstidest sõnade otsimiseks kasutati Brepolise andmebaasi *Library of Latin Texts*⁴ võrdlevat otsingufunktsiooni. Raamatute lühikokkuvõtted on koostatud *Lacus Curtiuse* andmebaasi raamatute lühikirjelduste järgi. Ammianus Marcellinuse ja Julius Caesari teoste ladinakeelsed tekstid ning nende ingliskeelsed tõlked on võetud *Lacus Curtiuse* veebilehelt,⁵ välja arvatud *Commentarii de Bello Gallico* I raamatu puhul, mille jaoks kasutati Oskar Kooli 1939. aasta eestikeelset tõlget „Esimene raamat Gallia sõjast“.

Uurimistöös tulevad vaatluse alla esimesel sajandil eKr ja neljandal sajandil pKr Gallia, Germaania ja Britannia aladel elanud rahvad ning nende kirjeldused. Kuna territooriumide tähendus ning sealsete elanike kohta kasutatud nimetused Vana-Rooma allikates olid sajandite jooksul mõneti muutunud, on töö terviklikkuse huvides vajalik piirkonnad ja rahvad esmalt defineerida.

Gaius Julius Caesari vallutussõdade eelsel ajal ei kuulunud Gallia, Germaania ja Britannia Rooma riigi koosseisu ning sealsed maad ja rahvad olid roomlaste jaoks enamasti tundmatud. Sellest tulenevalt piiritlesid roomlased nimetatud piirkondi mõneti häguselt. Hiljem Rooma keisririigi võimu alla kuulunud maad, mida nimetati ühtselt Galliaks, hõlmasid Reini jõest

⁴ [WWW] <https://clt-brepolis-net.ezproxy.utlib.ut.ee/llta/Search> Vaadatud 26.05.2026.

⁵ [WWW] https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Caesar/Gallic_War/home.html Vaadatud 26.05.2026; [WWW] <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Ammian/home.html> Vaadatud 26.05.2026.

läände jäänud tänapäeva Prantsusmaa ja Belgia ning osalt Hollandi alla kuulunud territooriume. Germaania oli üldnimetus Reini jõest itta jäänud maade kohta ning Britannia all mõeldi tänapäeva Suurbritannia alasid ehk Inglismaad, Šotimaad ja Walesi. Nendes piirkondades elanud hõime kutsusid roomlased üldnimetustega gallialased, germaanlased ja keldid.

Commentarii de Bello Gallico kirjutamise ajal oli Gallia territoorium jagatud neljaks regiooniks.⁶ Alad Vahemere ääres kuulusid Rooma vabariigi võimu all olnud Gallia Narbonensis provintsi koosseisu. Ülejäänud Gallia oli Caesari sõnul jagatud kolmeks osaks.⁷ Gallia Narbonensisest ehk *Provincia Nostra*'st (meie provints) läände jäänud maad kuulusid akvitaani hõimudele ning provintsist põhjas ja kirdes asus piirkond, mida Caesar nimetas keldi hõimude Galliaks. Tänapäeva Kirde-Prantsusmaa, Belgia, Luksemburgi ja osad Hollandi alla jäävad maad moodustasid belgide hõimude võimu all olnud alad.

Kuna Caesar kasutas provintsist põhjas paikneva Gallia hõimude kohta nii nimetust gallialased kui ka keldid, on Mandri-Euroopa sündmuste kirjeldamisel kasutatud termineid sünonüümidenä. Akvitaane nimetas Caesar rahvaks, kes elab Garonne'i jõe, ookeani ning Pürenee mäestike vahel ning nende territooriumi ja populatsiooni suuruse tõttu saab akvitaanide maid pidada Gallia kolmandaks osaks.⁸ Esimese sajandi pKr esimestel aastakümnetel oma *Geographica* nime kandva teose avaldanud Strabon, kes Gallia kirjeldusel kasutas ka Julius Caesari *Commentarii de Bello Gallico* raamatuid, nimetas akvitaane keele ja välimuse poolest ibeerlaste sarnasteks.⁹ Kuna akvitaane ei saa grupeerida keltide ega germaanlaste hulka kuuluvaks, jäävad nende kirjeldused tööst välja. Germaanlaste all peetakse Caesari teost käsitlevates peatükkides silmas nii Reini jõest itta jäänud kui ka sealt läände tunginud hõimusi. Seetõttu klassifitseeruvad ka belgid germaanlasteks, kuna nende hõimud olevat Reini idakaldalt saabunute järeltulijad.¹⁰ Britannia hõimude kohta on kasutatud üldistavalt sõna keldid.

Ammianus Marcellinuse poolt kirjeldatud perioodiks oli Gallia kuulunud sajandeid Rooma keisririigi koosseisu ning seetõttu olid hõimude nimetused oma tähendused minetanud ja kõigi elanike kohta kasutati allikates ühtselt nimetust gallialased. Seose loomiseks Julius

⁶ Vt Lisa II.

⁷ Caes. *BGall.* 1.1.

⁸ Caes. *BGall.* 1.1.7, 3.20.1.

⁹ Strab. 4.1.

¹⁰ Caes. *BGall.* 2.4.

Caesari tekstiga kasutatakse keltide nimetust Gallia elanike kohta ka *Res Gestae* teost käsitlevates peatükkides. Tänapäeva Inglismaa ja Walesi alad kuulusid samuti Rooma võimu alla, kuid Kaledoonia ehk tänapäeva Šotimaa jäi roomlaste kontrolli alt välja. Sellest tulenevalt on neljandat sajandit käsitlevates peatükkides kasutatud nimetust keldid Kaledoonia hõimude kohta. Germaanlaste all peetakse jätkuvalt silmas Reini jõest itta jäänud rahvaid, hõimuseid ja hõimuliite, kellest tulevad jutuks alemannid, frangid, burgundid ja saksid.

I. Ajalooline taust

A. Gallia, Germaania ja Britannia suhe Rooma vabariigiga

Esimene suurem kokkupuude roomlaste ja gallialaste vahel toimus 4. sajandil eKr, kui Põhja-Itaalia aladele migreerunud hõimud hakkasid lõunapoolsemaid piirkondi rüüstama ja vallutasid koguni Rooma. Roomlased ei unustanud seda kokkupuudet ja see tekitas kultuurilise hirmu barbarite hordide ees, kes võivad naasta linna hävitama.¹¹ Umbes 150 aasta jooksul pärast Rooma rüüstamist suutsid roomlased ennast kehtestada ülejäänud Itaalias ja allutada Rooma võimule osad gallialaste poolt asustatud alad Põhja-Itaalias. Esimese ja Teise Puunia sõja vahel 3. sajandil eKr proovis gallialaste koalitsioon uuesti Roomat rünnata, aga selle rünnaku läbikukkumine murdis ajutiselt nende vastupanu. Teise Puunia sõja ajal, kui Rooma riik oli eksistentsiaalses ohus, läksid paljud gallialased peale roomlaste esimest suurt kaotust aastal 218 eKr Trebia lahingus Hannibali ehk Kartaago poolele üle, muutes roomlaste suhtumist nendesse palju negatiivsemaks; pärast Kartaago lüüasaamist alustasid roomlased sõjakäike Põhja-Itaalias elanud gallia hõimude karistamiseks. Selle tagajärjel intensiivistus koloniseerimine ja Põhja-Itaalia kinnistus Rooma alana, kuhu rajati uus provints nimega Gallia Cisalpina.¹² Roomlased kinnitasid ennast Lõuna-Gallias 121. eKr, kui väejuhid ning poliitikud Quintus Fabius Maximus Allobrogicus ja Gnaeus Domitius Ahenobarbus vallutasid ja alistasid piirkonna, millest hiljem sai Gallia Narbonensis.¹³ Uus provints pakkus võimalusi sekkuda intensiivsemalt Gallia siseasjadesse, kuid edasise vallutamisega oli raskusi, kuna paar aastat hiljem saabusid sinna germaanlastest kimberlased ja teutoonlased, kes osutasid roomlastele tugevat vastupanu, alistades nende vastu saadetud leegionid. Lõpuks saavutas Gaius Marius, Gaius Julius Caesari onu, Kimbri sõjas nende üle võidu, aga nagu gallialaste poolne Rooma rüüstamine paarsada aastat varem, jättis see haava roomlaste hinge.¹⁴ Ka Caesar tõi selle episoodi esile põhjendamaks, kuidas ta helveete kohtles.¹⁵ Veidi enne Caesari sõda oli Gallias tugev konkurents arvernide ja äädulaste vahel ning kuna äädulased olid rooma rahva sõbrad ja senatist sõltuvuses, avas see Roomale võimaluse sekkuda Gallia siseasjadesse.¹⁶ Britannias ei teatud Caesari ajal kuigi palju, see oli müütiline koht, kuhu Caesar ja tema leegionid saabusid esimeste roomlastena. Siiski tegi Caesar briti keltide kohta

¹¹ Gilliver 2005: 6.

¹² Gilliver 2005: 6–7.

¹³ Burns 2003: 107.

¹⁴ Gilliver 2005: 7.

¹⁵ Caes. *BGall.* 1.12.5–7.

¹⁶ Burns 2003: 97, 109.

märkuse, et nad meenutavad oma olemuselt belge ehk germaani rahvast.¹⁷ Caesar'i kirjutised kinnitavad ka antiikaegset arusaama, et mida kaugemal rahvas Vahemerest asus, seda vähem tsiviliseeritud nad olid.¹⁸

B. Gaius Julius Caesar'i *Commentarii de Bello Gallico* ajalooline kontekst

Gaius Julius Caesar on üks olulisemaid antiikajal elanud inimesi, kuigi antiikautorite kohaselt olevat ta umbes 30-aastaselt Aleksander Suure saavutustest lugedes nutnud, kuna tundis, et ei olnud selleks vanuseks veel suuri tegusid korda saatnud.¹⁹ Sellegipoolest kujunes Julius Caesarist Vana-Rooma ajaloo üks juhtfiguure, kelle sõjakäikude peamisteks allikateks on tema enda kirjutised. Ilmselt ei ole need kirjutatud kui ajaloolised tekstid, vaid pigem kui poliitilised lendkirjad, siiski saab nendest palju õppida.²⁰ Kuigi ta kirjutas mitmest erinevast sõjast, mida ta ise pidas, siis käesoleva töö raames on oluline ainult Gallia sõdade kirjeldus. Caesar'i tekst *Commentarii de Bello Gallico* jaguneb kaheksaks raamatuks, millest esimesed seitse on kindlasti Caesar enda looming, mis said kirja pandud tema teenistuses olnud kirjutajate abiga. Viimase raamatu olevat kirjutanud tema lähikondlane Aulus Hirtius, mille kohta on kahtlusi, seetõttu jätan ma VIII raamatu oma analüüsist selle ebakindluse tõttu välja. Kuigi Julius Caesar on üldsusele enamasti teadaolev ajalooline isik, on antud uurimuse kontekstis tarvilik esitada ülevaade tema saavutustest ning Gallia vallutusi käsitlevast teosest.

Gaius Julius Caesar sündis tänapäevase kalendri järgi 13. juulil aastal 100 eKr patriitside perekonda.²¹ Poliitiliselt oli Rooma ühiskond sel ajal lõhestunud senati rolli esmatähtsaks pidavate traditsionalistidest aristokraatide ehk optimaatide (*optimates*) ja rahvakogu toel seaduse ellu viivate aristokraatide ehk populaaride (*populares*) fraktsioonide vahel.²² Seetõttu koges Caesar nooruspõlves Rooma vabariigi ajaloo esimest kodusõda, mille osapooled olid optimaat Lucius Cornelius Sulla, populaar Gaius Mariuse ja nende toetajad.²³ Caesar'i elu oli samuti ohus, kui Sulla 82. aastal eKr Roomas võimu haaras, kuna Julius Caesarite perekonda peeti abielusidemete tõttu populaaride hulka kuuluvaks ning noor Gaius Julius oli abielus Sulla oponendi tütreaga. Caesaril õnnestus siiski suurematest probleemidest pääseda ning ta kulutas järgmised kümme aastat oma poliitilise karjääri vundamendi rajamisele.²⁴

¹⁷ Burns 2003: 130., Caes. *BGall.* 5.12.

¹⁸ Burns 2003: 134.

¹⁹ Plut. *Vit. Caes.* 11.5–6.

²⁰ Grant 1970: 188–190.

²¹ Goldsworthy 2006: 30–31.

²² Dunstan 2011: 144.

²³ Billows 2009: 42–44, 50–52.

²⁴ Sorek 2012: 91.

Roomlaste kontrollitud Väike-Aasiast kuni Pürenee poolsaarani ulatuvate maade valitsemiseks oli esimeseks sajandiks eKr töötatud välja efektiivne süsteem, mis nägi ette, et provintsideks grupeeritud territooriume saadetakse juhtima endised magistraadid, kellele omistati peale ametiaja lõppu Roomas prokonsuli või propretori võimutäius. Hoolimata senati poolt välja antud provintsiseadusest, mis pidi piirama asevalitseja tegevust, omas provintsi juht peaaegu absoluutset võimu talle määratud piirkonna üle.²⁵ Provintsi maksud, kohtud, suhted ümbritsevate rahvastega jne olid tema kontrolli all ning lisaks kuulus asevalitsejale promagistraadi *imperium*, mis lubas juhtida Rooma leegione lähtudes vabalt tõlgendatavast käsust käituda Rooma riigi huvides.²⁶ Promagistraadi peamisteks abilisteks olid legaadid, kellele delegeeriti olulisemaid ülesandeid ning neid määrati vajadusel ka vägesid juhtima.²⁷

Aastal 60 eKr naasis Julius Caesar Pürenee poolsaarelt, kus ta oli ametis Hispania Ulteriori provintsi asevalitsejana ning oli poolsaare hõimude vastu sõdades teeninud õiguse tähistada triumfi – suurimat au, mis Rooma väejuhile võis osaks langeda. Soov kasutada saavutusi ära konsuli ametikohale kandideerimiseks põrkus sentatit kontrollinud optimaatide veendumusega, et rahva hulgas populaarne Caesar ei tohi jõuda riigi kõrgeimale positsioonile. Sellest ajendatuna sõlmis ta liidu senatiga opositsioonis olevate Gnaeus Pompeius Magnuse ja Marcus Licinius Crassusega, kes soovisid kehtestada enda toetajaid soosivaid seadusi ning omasid piisavalt mõjuvõimu, et tagada võit konsuli valimistel. Kolme mehe liit on saanud tuntuks esimese triumviraadi nime all.²⁸

Caesar võitiski konsuli valimised, millele järgnes 59. aastal eKr võimuvõitlus optimaatidest senaatorite ja populaaridest triumviraatide vahel. Senati opositsioon murdi rahvakogul Rooma kodanike abiga ning ellu viidud seadused tagasid kõik, mida Pompeius ja Crassus olid Caesarilt soovinud. Oma karjääri järgmise etapi tagamiseks lasi konsul erakorralise otsusega määrata endale koheselt prokonsuli volitused koos kolme provintsi, milleks olid Illüüria Aadria mere idakaldal, Gallia Cisalpina Põhja-Itaalias ning Gallia Narbonensis tänapäeva Lõuna-Prantsusmaal, mis moodustas ülejäänud Gallia nn pehme kõhualuse.²⁹

Caesar lahkus Roomast Galliasse 58. aastal eKr ning samal ajal toimunud helveetide migratsioon andis ettekäände hakata Gallia Narbonensis provintsi kaitseks sekkuma sõjaliselt

²⁵ Dunstan 2011: 95–96.

²⁶ Waterfield 2014: 136.

²⁷ Dunstan 2011: 96

²⁸ Dunstan 2011: 166–167.

²⁹ Ward jt. 2014: 201–202.

Gallia siseasjadesse.³⁰ Eelnev poliitiline tegevus, senati silmis tarbetu erasõda Gallias ning triumviraadi lagunemine 53. aastal eKr seadsid Caesari olukorda, kus prokonsuli ametiaja lõpu järgselt võidakse ta Roomas kohtu ette tuua.³¹ Selle vältimiseks oli tarvilik esitada konflikt Gallias kui Rooma riigi kaitseks aset leidev aktsiooni, mis õigustaks sõda senatile, koguks toetust Rooma kodanike hulgas ning lubaks kandideerida 49. aastal eKr uuesti konsuliks. Viimane garanteerinuks ka puutumatus süüdistuste esitamise ees.³² Suuremat osa *Commentarii de Bello Gallico* tekstist saab pidada õigustuseks senatile aina laieneva sõja kohta.

Raamatud on ilmselt kirjutatud laialdaste märkmete põhjal, mida Caesar saatis pidevalt senatisse oma sõjakäigu õigustamiseks. Seda näitab ka sage inimeste ja grupinimede kasutamine koos kuupäevade ning armee täheldustega. Kuigi raamatust on näha, kuidas teadmised Gallia kohta pidevalt arenevad, näitab nende sidusus, et neid on ka tugevalt toimetatud.³³ Pole kindlalt teada, kas need raamatud on kõik korraga kirjutatud või mitte. Samas saab teha oletusi selle põhjal, et on näha, kuidas kirjutamisstiil muutub, mis oleks loogiline juhul, kui need on kirjutatud üle mitme aasta. Lisaks on V raamatust edasi näha, kuidas kirjutamine on kiirenenud ja seda saab seletada pidevate poliitiliste ja sõjaliste sündmustega, mis jätsid Caesarile kirjutamiseks vähem aega.³⁴ Tekstide avaldamise problemaatika on keeruline, aga saame kindlad olla, et need avalikustati enne aastat 46 eKr, sest siis mainib Cicero neid oma teoses „Brutus“.³⁵ Kuid ilmselt avaldas ta need ka enne kodusõda.³⁶ Samas on ka võimalik, et neid avaldati iga aasta, millele võib ka viidata Cicero enda ütlus, et iga päev jõuavad Rooma teated uutest tegudest Gallias.³⁷ Võib ka oletada, et teos anti välja enne aastat 49 eKr, et kindlustada endale rahva hääled 49. aasta eKr konsuli valimisteks.³⁸

Teos on üks ajaloo markantsemaid propagandateoseid. Olukordi jms on esitatud ja raamitud väga valikuliselt. Teose algus on kirjutatud väga veenvana, et tagada oma sõjakäigule poolehoidu.³⁹ Seda võib ka vaadata kui kaitset enda tegudele vaenuliku senati ja Cato

³⁰ Billows 2009: 133.

³¹ Burns 2003: 91.

³² Sorek 2012: 93.

³³ Burns 2003: 89.

³⁴ Dorey 1966: 69–70.

³⁵ Cic. *Brut.* 261–262.

³⁶ Dorey 1966: 70.

³⁷ Grant 1970: 190, Cic. *Prov. cons.* 22.

³⁸ Sorek 2012: 93.

³⁹ Grant 1970: 190.

Noorema vastu.⁴⁰ Tervet teksti võib lugeda pideva õigustusena sõja laiendamiseks, mida Caesar kujutab kaitsesõjana, kuid ei maini vajadust *imperium*'i säilitada.⁴¹ Caesar oli ka üks varaseimatest autoritest, kes tõi kasutasele kolmanda isiku raamistiku, mis jättis mulje, et teos on objektiivsem, kui see tegelikult oli – ainuüksi teose tiitlis olev sõna „kommentaariid“, kujundab teose rohkem ajalooliseks kui ilukirjanduslikuks tööks. See stiil pälvis kiitust isegi Cicerolt, kes ei olnud üldse Caesari toetaja.⁴² Teos on ka hea puhta ladina keele mudel, kuna järgib rangeid grammatikareegleid.⁴³ Kuigi teose kohta ei saa öelda, et see poleks kallutatud, on objektiivsuse illusioon koos rohkete täpsustustega nii hästi loodud, et Caesari versiooni peetakse endiselt tõseks. Lisaks, kuna see oli poliitiline teos, ei saa uskuda, et ta oleks sinna kirjutanud valet, kuna see oleks tema isikut Roomas tugevalt kahjustanud.⁴⁴ Isegi Cicero ei kritiseerinud teda ja ütleb, et antud teos on hea algmaterjal korraliku ajalooteose kirjutamiseks.⁴⁵ Kuigi tuleb meele pidada, et raamat on poliitiline teos, on siiski see meie pea esimene ja laialdaseim allikas teemal, kuidas sel ajal toimusid roomlaste, germaanlaste ja keltide omavahelised suhted.⁴⁶

C. Gallia, Britannia ja Germaania olukord 4. sajandil pKr

Pärast kodusõdade lõppu ning aastatel 30–23 eKr oma võimu kindlustamist Roomas alustas Julius Caesari lapsendatud poeg ja pärija, Rooma esimene keiser Augustus, ümberkorraldusi Rooma riigi juhtimises. Selle käigus seoti ka Gallia tihedamalt keisririigi koosseisu ning piirkond jagati kolmeks provintsiks koos vastava administratiivse süsteemiga.⁴⁷ Aastal 83 pKr lisas keiser Domitianus Gallia koosseisu Ülem- ja Alam-Germaania provintsid, muutes Reini jõe ääres olevad alad eraldi haldusüksusteks, kus paiknesid Rooma leegionid.⁴⁸ Rooma keisririigi esimese kahe sajandi jooksul romaniseerusid vallutatud alad kiiresti ning jõukast ja viljakast Galliast oli kolmandaks sajandiks kujunenud peaaegu teine Itaalia.⁴⁹ Kolmanda sajandi alguses said peaaegu kõik vabad mehed Rooma keisririigis Rooma kodakondsuse, millest tulenevalt suurenes roomlaste silmis impeeriumi territooriumil ning sellest väljaspool elavate rahvaste eristamine.⁵⁰

⁴⁰ Laistner 1963: 36–37.

⁴¹ Burns 2003: 89, 91.

⁴² Sorek 2012: 96.

⁴³ Dorey 1966: 65.

⁴⁴ Billows 2009: 131.

⁴⁵ Cic. *Brut.* 261–262.

⁴⁶ Burns 2003: 91.

⁴⁷ Dunstan 2011: 237.

⁴⁸ Dunstan 2011: 308.

⁴⁹ Dunstan 2011: 331.

⁵⁰ Dunstan 2011: 406.

Aastal 213 pKr oli keiser Caracalla sunnitud kindlustama Reini jõe piirkonda alemannide rünnakute vastu⁵¹, kes koos frankidega rüüstasid keisririigi piirialasid ning hakkasid kolmanda sajandi keskpaigas Galliat tõsisemalt ohustama.⁵² Rooma keskvalitsuse suutmatuse tõttu tagada turvalisus piiriäärsetes provintsides, kuulutasid Reini jõe ääres paiknenud leegionid ühe oma väejuhtidest keisriks ning Gallia ja Britannia moodustasid lühikest aega eksisteerinud Gallia impeeriumi.⁵³ Neljanda sajandi esimestel aastakümnetel viisid keisrid Diocletianus ja Constantinus Suur läbi administratiivreforme, mille tulemusena muudeti provintside juhtimist ning barbarite rünnaku all olevad piirialad omandasid suurema tähtsuse. Gallia ja Britannia kaitsmiseks suurendati seal paiknenud sõjajõude, mille varustamine jäi nimetatud territooriumide ülesandeks, ning Reini jõe ääres asunud linn Augusta Treverorum (tänapäeva Trier) muudeti üheks keisririigi keskuseks, kus resideerus üks valitseva dünastia liikmetest.⁵⁴

Britannia vallutamine oli aset leidnud aastatel 43–86 pKr ning aastal 122 pKr käskis keiser Hadrianus ehitada provintsi põhjaosas piirikindlustuse, millest kujunes Rooma impeeriumi põhjapoolne piir. Kaledoonia nime kandev mägismaa Britannia põhjaosas, mis vastab suuresti tänapäeva Šotimaa territooriumile, jäi roomlaste poolt vallutamata ning sealsed keldi hõimud hakkasid aja jooksul looma liitusid ning ründama roomlaste kontrolli all olnud maid.⁵⁵ Nendega ühinesid Mandri-Euroopast pärit saksid, kes asusid rüüstama ka Gallia põhjarannikut.⁵⁶ Samal ajal asusid Reini jõe taga elanud germaani hõimud moodustama Rooma impeeriumi alade rüüstamiseks hõimuliitusid, millest kõige olulisemad olid piiriäärsed frangid ja alemannid.⁵⁷ Neile lisandusid nende vahetus läheduses elanud burgundid.⁵⁸

D. Keisrivõim ja dünastilised võimuvõitlused 4. sajandil pKr

Kolmandal sajandil pKr aset leidnud barbarite sissetungid ja kodusõjad keisritrooni pretendentide vahel olid toonud ilmsiks Rooma impeeriumi juhtimissüsteemi nõrkused. Piiride kindlustamiseks ning sisepoliitilise stabiilsuse tagamiseks viis aastal 285 pKr kodusõjas võimu haaranud keiser Diocletianus läbi reformid, mille tagajärjel jagati keisririik

⁵¹ Dunstan 2011: 406.

⁵² Ward jt. 2014: 387.

⁵³ Ward jt. 2014: 390.

⁵⁴ Dunstan 2011: 425–430, 438–439.

⁵⁵ Rodgers, Dodge 2008: 196.

⁵⁶ Rodgers, Dodge 2008: 231.

⁵⁷ Ward jt. 2014: 387.

⁵⁸ Williams 1985: 43.

nelja valitseja vahel, kellest kaks juhtivat omandasid Augustuse tiitli⁵⁹, ning neile lisandusid kaks Caesari ametikohale määratud troonipärijat, kellest üks oli Diocletianusele lojaalne väejuht ning tulevase keiser Constantinus Suure isa Constantius Chlorus.⁶⁰

Constantius tõusis Augustuse staatusesse aastal 305, kuid suri Britannias aasta hiljem ning leegionid, vastupidiselt eksisteerivale korrale, kuulutasid tema järglasena Augustuseks Constantiuse poja Constantinuse, kes, kasutades tema kontrolli alla langenud Britannia ja Gallia sõjajõude, haaras 312. aastal kodusõja tagajärjel võimu Rooma impeeriumi läänepoolses osas⁶¹ ning kindlustas 324. aastal võimu terve riigi üle.⁶² Constantinus Suur suri aastal 337 ning keisririik jagati tema kolme poja vahel.⁶³ Aastaks 350 oli ainsana ellu jäänud Constantius II, kellel tuli järgnevalt sõdida läänes võimu haaranud väejuht Magnentiuse vastu.⁶⁴ Ohvriterohked lahingud nõrgestasid Rooma sõjaväge ning kaotuste korvamiseks oli Constantius sunnitud palkama suuremal hulgal germaanlastest palgasõdureid. Samas oli ta Magnentiuse nõrgestamiseks käskinud frankidel ja alemannidel alustada Gallia, mis oli Magnentiuse tagala, rüüstamist.⁶⁵

Pärast sõja võidukat lõpp edutas Constantius II 355. aastal Caesari positsioonile oma sugulase Julianuse ning saatis ta stabiliseerima olukorda Gallias ning kindlustama Reini piiri germaani hõimude rünnakute vastu. Viis aastat hiljem kuulutasid Julianuse teenistuses olnud sõdurid ta Augustuseks, kuid tema lühike valitsusaeg lõppes aastal 363, kui Julianus suri sõjakäigul pärslaste vastu ning peale Jovianuse vähem kui aasta pikkust valitsusaega jagati Rooma keisririik vendade Valentinianus I ja Valensi vahel, kes hakkasid Augustustena valitsema vastavalt impeeriumi lääne- ja idapoolseid alasid, millega kaasnesid ka peaaegu lakkamatud sõjad impeeriumit ründavate rahvaste vastu.⁶⁶

E. Ammianus Marcellinuse *Res Gestae* ajalooline kontekst

Ammianus Marcellinus sündis ilmselt aastal 330 pKr Süürias Antiookia linnas, mis oli 4. sajandi üks tähtsamaid linnasid terves impeeriumis. Kuigi ta ise pidas ennast kreeklaseks, aitab Antiookia päritolu seletada tema otsust kirjutada ladina keeles ning ilmselt teda kasvatati

⁵⁹ Williams 1985: 45–48.

⁶⁰ Williams 1985: 64.

⁶¹ Ward jt. 2014: 421–422.

⁶² Ward jt. 2014: 425–426.

⁶³ Ward jt. 2014: 432.

⁶⁴ Dunstan 2011: 445.

⁶⁵ Drinkwater 1997: 9.

⁶⁶ Dunstan 2011: 445–449.

ka ladina keelt rääkivas perekonnas. Noorena teenis Ammianus Rooma sõjaväes *protector domesticus*'e ametis. Kui arvestada tema hinnangulist vanust, kui ta seda ametit pidas, viitab see, et tema perekonnal olid head tutvused ning ta isa oli olnud ka ilmselt sõdur.⁶⁷ Ammianus teenis Ursicinuse käe all, kes oli sellel ajal *Magister Equitum per Orientem* (keisririigi idapoolsete alade ratsavägede ülemjuhataja). Temaga teenides hakkas Ammianus teda sügavalt austama ja nad veetsid ilmselt koos seitse aastat, mille jooksul käis ta Itaalias, Reini ääres ja Gallias. Aastal 357 saadeti ta aga itta.⁶⁸ Tema eluajal valitsesid keisritena Constantius II, Julianus Usutaganeja, Jovianus, Valentinianus I, Valens, Gratianus ja Theodosius I.⁶⁹ Pärast Ursicinuse ametist kõrvaldamist aastal 360 pKr ei tea me kindlalt, kuidas Ammianuse karjäär jätkus, aga kindel saab olla selles, et ta oli Pärsia sõjakäigul keiser Julianuse teenistuses. Julianus suri, kui ta oli 18 kuud keiser olnud ning peale Jovianuse keisriks kuulutamist naases Ammianus ilmselt Antiookiasse.⁷⁰ Aastal 378 pKr rändas ta läbi Traakia Rooma, analüüsid lahinguvälju, et saada materjali oma ajalookirjutisteks. Roomas kindlustas ta endale parema positsiooni ning sai sõpradeks mõjukate inimestega. Oma töö kirjutas ta järjena Publius Cornelius Tacituse ajalookirjutusele, mis lõppes aastaga 96 pKr. Ammianus kirjutas 31 raamatut, aga esimesed 13 neist on kaduma läinud. Säilinud raamatud katavad ainult 25 aastat, alustades Constantius II 17. valitsusaastast ja lõppedes Adrianoopoli lahinguga.⁷¹ Kuna Ammianus oli kreeklane, toimub selles teose raames märkimisväärne lõimumine kreeka ja ladina kultuuri vahel. Oma teose sidumine Tacitusega on kindel viis luua ühendav lüli ning võib-olla ka teda ületada. Ammianuse töö vihjab ka teistele Rooma ajaloolastele, näiteks Gaius Sallustius Crispusele, ning on näha ka kiindumust Marcus Tullius Cicero suhtes. Kuid samas on Ammianusel teadmised Ateena kõnekunstist üsna kasinad ning võib kahelda väites, et ta tunneb otseselt Thukydide ja Herodotose teoseid. Lisaks võib viis, kuidas Ammianus viitab pidevalt tagasi Rooma linnale, kuigi selleks ajaks ei olnud see enam kaugeltki esmatähtis linn impeeriumis, olla anakronistlik püüe siduda ennast varasema historiograafiaga, milles Rooma linnal oli veel vägagi oluline roll.⁷² Ammianuse ajalooline meetod hõlmas sündmuste järjestamist ning ta kirjutab sellest, mida ta ise koges ja mida ta õppis, küsitledes neid, kes olid vastava sündmuse ajal ise kohal.⁷³ Kirjalikke kaasaegseid allikaid, millest kirjutada, oli Ammianusel vähe. Kuigi ta mainib kaasaegseid autoreid, nagu

⁶⁷ Rohrbacher 2002: 14.

⁶⁸ Laistner 1963: 142–143.

⁶⁹ Sorek 2012: 178.

⁷⁰ Sorek 2012: 181.

⁷¹ Sorek 2012: 182.

⁷² Rohrbacher 2002: 25.

⁷³ Amm. Marc. 15.1.1.

Sextus Aurelius Victor ja Flavius Eutropius, siis nende lühendatud kirjeldused jäid tema detailseks ajalootoseks ilmselt väheseks. Ilmselt kasutas ta ka muid mitte väga usaldusväärseid dokumente, näiteks Argentoratum'i lahingu kirjelduses kirjutas, kaasaegse ajaloolase Eunapiuse sõnul, keiser Julianus isiklikult, lisaks kasutas Ammianus ilmselt memuaare, mille autoriks oli Julianuse kaaskondlane Oribasius. Me teame, et ta oli muude Julianuse töödega tuttav, nende hulgas ka teosega *Misopogon* („Habemevihkaja“). Tema tähtsaimate allikate hulka kuulusid ilmselt ka ametlikud raportid, mis võimaldasid tal luua sündmustest väga detailse pildi. Nagu eespool mainitud, moodustasid suure osa tema allikatest intervjuud. Potentsiaalseid intervjuueeritavaid oli tal palju, näiteks ülejäänud *protectores domestici* ning muud sõjaväelased, Ursicinuse ja Julianuse kolleegid ja sõbrad, lisaks veel teised ametnikud, keda ta võis linnades kohata.⁷⁴

Kuigi Ammianus on väga täpne, kui ta räägib sündmustest, mille tunnistajaks ta ise oli, kipuvad tal detailid kaduma, kui ta toetub teiste kirjutistele.⁷⁵ Keiser Julianus oli Ammianuse silmis kangelane ja see tekitab probleeme raamatu usaldusväärsusega. Peter J. Heatheri arvates kirjeldas Ammianus keiser Julianust justkui mehe, kelles olid kombineerunud Aleksander Suure ja Achilleuse parimad omadused.⁷⁶ See kõik raskendab tõe teada saamist, kuna Julianus oli Ammianuse teoses justkui eksimatu. Lisaks: kuigi Julianuse Gallia kampaaniast räägitakse erakordselt palju, on seal ikkagi puudujääke ja pole kindel, kas need on tahtlikud või mitte.⁷⁷ Tekstist on näha ka erakordset kallutatust Valentinianuse ja Valensi suhtes. Nende valitsusajast räägib Ammianus, võrreldes Constantius II ja Julianusega, suhteliselt vähe. Ta ei hinda eriti kõrgelt Valentinianuse panuseid Gallia kampaaniates, ilmselt selle pärast, et tõsta Julianust kõrgemale ja ülehinnata hoopis tema panust. Ka ilmselt liialdab Ammianus Valentinianuse sõjakäike, et maalida germaanlased ohtlikumaks kui need tegelikkuses olid, et taaskord näidata Julianust reaalsusest vägevamana.⁷⁸ Ammianus on tänapäeva jaoks tähtis ajalookirjutaja, aidates mõista Lääne-Rooma riigi eelviimast sajandit. 200 aasta jooksul, mis eraldas Tacitust ja Ammianust, ajalookirjutised pea kadusid ladina kirjakultuurist, ning kuigi Kreeka maailmas nende kirjutamist jätkati, ei olnud need väga kvaliteetsed.⁷⁹

⁷⁴ Rohrbacher 2002: 39–41.

⁷⁵ Laistner 1963: 155–156.

⁷⁶ Heather 2020: 64.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Rohrbacher 2002: 34.

⁷⁹ Laistner 1963: lk 141.

Keelekasutuse osas jääb lugejatele silma Ammianuse otsekoheus ning varjamatu sümpaatia või vastumeelsus kindlate isikute ja rahvaste suhtes.⁸⁰ Negatiivsete iseloomuomadustega inimesi kutsutakse erinevate neljajalgsete ja roomajate nimedega, toomaks esile nende ebasiirust, varjatud kurjust ning verejanulisust.⁸¹ Ammianus on ka osav vägivaldse kuvandi looja, kasutades kirjeldusi, kuidas isikud põlevad või paisuvad taltsutamatus hullusest ja julmusest ning, erinevalt neljanda sajandi panegüürikutest, kirjeldab ta barbarite kõrval koletislikena ka roomlaseid.⁸² Rahvusgruppide kirjeldamisel kasutab Ammianus sõna „metsloom“. Galliast keisririigi idapiirile viidud leegionid mõirgavad nagu metsloomad⁸³, Galliat rüüstavaid germaanlasi nimetatakse näljast innustatud metsloomadeks⁸⁴ ning roomlasi võitnud germaanlased on metsikust julmusest ajendatud metsloomad, kes on vere maitse suhu saanud.⁸⁵

⁸⁰ Barnes 1998: 107.

⁸¹ Barnes 1998: 107–108.

⁸² Rohrbacher 2002: 37–38.

⁸³ Amm. Marc. 19.5.2.

⁸⁴ Amm. Marc. 14.2.2, 16.5.17.

⁸⁵ Amm. Marc. 31.15.2.

II. *Commentarii de Bello Gallico*

A. Ülevaade teosest ja sõnadest

Caesari teos *Commentarii de Bello Gallico* koosneb kaheksast raamatust. Esimesed seitse kirjutas Caesar oma teenistuses olnud kirjutajate abiga, kuid kaheksanda raamatu puhul peetakse autoriks tema liitlast Aulus Hirtiust, kuigi selles ei olda päris kindlad. Selle tõttu jätan viimase raamatu oma analüüsist välja. Raamatud saab jagada alljärgnevalt:

I raamat – Jaguneb põhimõtteliselt kolmeks osaks. Esimene osa on eelloo eellugu, mis räägib geograafiast ja inimestest, kes Gallias elavad ning helveetide pärimusest. Teine osa räägib Caesari ja *res publica* kokkupuutest helveetidega ja võidust nende üle. Kolmas osa räägib Ariovistusest kui elajast. Nõnda on tegu eellooga järgnevale narratiivile, kuidas Rooma paneb Gallias kanna maha, kõrvaldades konkurendid.⁸⁶

II raamat – Jaguneb samuti kolmeks osaks. Esimeses osas kirjeldatakse Caesari sõda belgidega. Teises osas kirjeldatakse, kuidas Publius Licinius Crassus, Caesari legaat, Marcus Licinius Crassuse poeg, sõdib hõimudega Gallia lääneosas. Kolmandas osas kirjeldatakse, kuidas Rooma senat ja rahvas tähistavad Caesari saavutusi viieteistkümnepäevaste pidustustega. See on hetk, mil Rooma hakkab Gallias kanda kinnitama.

III raamat – Seda on keerulisem jagada, aga tekstis on näha, kuidas on gallialaste viha kasvab. Servius Sulpicius Galba, Caesari XII leegioni legaat ning hilisem mõrvar, avas Alpides tollivaba tee, aga seal ründasid teda sedunid ja veragrid ning ta küll alistab nad, aga liigub siiski tagasi turvalisemasse piirkonda. Samal ajal alustasid venetid, kelle Publius Licinius Crassus oli eelmisel aastal alistanud, roomlaste-vastast mässu, mis levis naaberaladele ja lõppes nende hõimu pea täieliku hävitamisega. Samal ajal alistavad Quintus Titurius Sabinus koos Publius Licinius Crassusega venellide hõimu, mille juhiks oli Viridovix, koos selle liitlastega, ja muud Akvitaania hõimud, Caesar alustab sõda ka morinide ja menapide vastu. See on hetk, mil gallialased muutuvad väga kahtlustavaks ja roomlased kindlustavad aina enam oma positsiooni Gallias.

IV raamat – Räägib usipeetidest ning tenkteridest ehk hõimudest, kes olid germaanlaste surve tõttu oma põlisaladelt välja tõrjutud. Nad ületavad Reini, alistatakse Caesari poolt, kes seejärel ületab esimese teadaoleva roomlasena Reini jõe. Pärast seda sõjakäiku kuuleb ta kuulujutte, et mässavaid gallialasi on aidanud Britannia keldid. Seejärel ületab Caesar esimese teadaoleva roomlasena La Manche'i väina ning peale erinevaid katastroofe võidab seal kaks lahingut, misjärel naaseb mandrile. Seal alistab ta morinid ja menapid, sel puhul peetakse Roomas tema auks kahekümnapäevane tänapüha.

⁸⁶ Siin ja edaspidi põhineb lühikokkuvõte *Lacus Curtiuse* veebilehel esitatud materjalil. [WWW] https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Caesar/Gallic_War/home.html Vaadatud 26.05.2026.

V raamat – Caesar naaseb Britanniasse, olles seekord paremini ette valmistunud, ning alistab seal pealik Cassivelaunuse väed. Kui ta Galliasse naaseb, mässavad eburoonid Ambiorixi ja Catuvolcuse juhtimisel. Belgide mässulised väed tapavad Caesari legaadid Quintus Titurius Sabinuse ja Lucius Aurunculeius Cotta koos nende leegionitega. Belgide hõim nervid ründavad ka üht laagrit, mida juhtis kuulsa oraator Marcus Tullius Cicero vend Quintus Tullius Cicero, kes suudab ründajaid Caesari saabumiseni tagasi tõrjuda. Teine belgide hõim treveerid ründavad edutult Titus Labienuse vägesid.

VI raamat – See on üks lühemaid raamatuid. Räägitakse jätkuvast mässust, Caesar ületab taaskord Reini jõe, proovides jälitada suebe, kelle seast Ariovistus pärines. Peale Ariovistuse endise hõimu alla andmist naasis Caesar Galliasse, kus ta alistas Ambiorixi hõimu nimega eburoonid. Lisaks kirjeldab Caesar põhjalikult gallialaste ja germaanlaste kultuuri, tehes selge vahe kahe rahva eluviiside puhul. Caesar kirjeldab gallialaste ja germaanlaste kultuuri.

VII raamat – See on kõige pikem ja mahukam raamat. Selles räägitakse kurikuulsaimast mehest Ariovistuse kõrval, Gallia mässust Vercingetorixi juhtimisel ja selle mässu mahasurumisest. Isegi Rooma liitlased äädulased hakkavad roomlastele vastu. Selles raamatus on kirjeldatud enamikku kuulsatest lahingutest, nagu Alesia, Gergovia ja Avaricum. See on ka lõpphetk, kus Caesar kindlustab oma võimu Gallias.

Töö eesmärgi täitmise jaoks olen kokku kogunud erinevaid negatiivset suhtumist väljendavaid sõnu, mida germaanlaste ja keltide kirjeldamiseks kasutati ja mida otsisin Brepolise andmebaasist. Järgnevas annan ülevaate sõnadest nagu Caesar neid kasutas, lisades iga esinemiskoha juurde selgitava konteksti.

❖ *Crudelis* (julm), *superbus* (ülbe)

- Caesar: 1.31.12 Ariovistus valitseb uhkelt ja julmalt
- Caesar: 1.32.3 Ariovistuse julmus
- Caesar: 7.38.9 Äädulane piinab julmalt roomlasi
- Caesar: 7.77.2 Critognatius peab erakordselt julma kõne

- *Superbus* ning *crudelis* esinevad nii germaanlaste kui ka keltide puhul. Ariovistuse kohta öeldakse, et ta valitseb „ülbelt ja julmalt“ (1.32.12 *superbe et crudeliter imperare*) ning veel öeldakse, et ta on lihtsalt julm (1.32.4 *Ariovisti crudelitatem*). Keltide puhul aga tuleb see sõna kasutusele hiljem, VII raamatus, ajal, kui nad on roomlasi reetnud ning ilmselt seletab see tooni muutust nende suhtes. Näiteks Caesar kirjeldab lõigus 7.38.9, kuidas Roomaga liidus olnud äädulaste hõimu väejuht Litaviccus Rooma kodanikud „julmade piinadega hukkab“ (*ipsos crudeliter excruciatos interficit*) ning natuke hiljem, 7.77.2, kui gallialased olid lõksus Alesia müüride vahel ning arutasid, mida teha viljavarude lõppemise korral, pidas Arverni hõimust pärit Critognatuse-nimeline mees kõne, mille kohta Caesar ütles, et seda ei saa eirata „selle erakordse õela julmuse tõttu“ (*propter eius singularem ac nefariam crudelitatem*).

❖ *Inimicus* (vaenulik)

- Caesar: 1.7.5 Helveete iseloomustab vaenulikkus

- Caesar: 1.10.2 Helveedid on Rooma rahva vaenlased
- Caesar: 5.4.4 Belgid on roomlaste vastu vaenulikult meelestatud
 - Seda sõna kasutatakse põhiliselt germaanlaste ning ka belgide kohta. Kuid ka helveetide kohta öeldakse 1.7.5 „vaenuliku olemusega inimesed“ (*homines inimico animo*) ning 1.10.2 kutsutakse neid ka „Rooma rahva vaenlasteks“ (*populi Romani inimicos*). Ning hiljem, kui Caesar valmistub teist korda Britanniasse minema (5.4.4), proovides tagada belgide lojaalsus, võtab ta neilt pantvange ning vähendab võimsa belgi hõimu Treveri aristokraadi Indutiomaruse mõjuvõimu, siis „teda, kes oli juba varem meie vastu vaenulik olnud, sütitas see solvang veelgi rohkem“ (*qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit*).
- ❖ *Furor* (raevukus)
 - Caesar 7.42.4 Convictolitavis muudab olukorda raevukamaks
 - Seda sõna kasutatakse Convictolitavise kohta, kes oli tähtis äädulaste ülik, lõigus 7.42.4, kui äädulased olid viimas Gergovia piiramise ajal Caesarile vilja, aga vahepeal pöörasid roomlaste vastu ning hakkasid neilt varastama ja neid tapma, siis Caesar nimetab Convictolitavist sellise tegevuse algatajana, öeldes „Convictolitavis ajab rahva raevule“ (*Convictolitavis plebemque ad furorem impellit*).
- ❖ *Bellicosus* (sõjakas)
 - Caesar 1.10.2 Sõjakad inimesed helveedid
 - Caesar 4.1.3 Sueebid on germaanlastest kõige sõjakamad
 - Caesar kasutab sõna „sõjakas“ hõimude kirjeldamiseks kahel korral, üks neist hõimudest on helveedid 1.10.2, kui nad proovivad läbi Gallia Narbonensise marssida ning Caesar peab seda ohtlikuks, öeldes nende kohta „sõjakad inimesed“ (*homines bellicosos*), ning teine on sueebid, kes olid üks hõimudest, mida varem juhatas Ariovistus, kirjeldades neid kui „kaugelt kõige sõjakamat kõikidest germaanlastest“ (*Sueborum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium*).
- ❖ *Feritas/ferus* (metsikus/metsik)
 - Caesar 1.31.5 Helveedid on metsikud
 - Caesar 1.47.3 Ariovistuse mehed on metsikud
 - Caesar 2.4.7 Nervii on metsikud
 - Caesar 4.10.3 Meuse jõe ääres on palju metsikuid hõime
 - Sõna „metsik“ on huvitav, kuna 1.31.5 on lõik, kus äädulane ütleb germaanlaste kohta „metsikud ja barbaarsed mehed“ (*homines feri ac barbari*) ning hiljem, lõigus 1.47.3, ei tahtnud Ariovistuse juurde oma saadikuid lähetada, kuna kartis, et ta lihtsalt „toob ohvriks metsikutele meestele“ (*hominibus feris obiecturum existimabat*). Ka germaanlaste kohta on seda sõna kasutatud, kirjeldades belgidest nervii hõimu kui „kõige metsikumaid nende (belgide) seast“ (*maxime feri inter ipsos habeantur*). Lõpuks kirjeldab Caesar Madalmaades, Maasi jõe suudmeosas, kus jõgi jaguneb ning moodustab saari, elavat hõimu, aga vaadates Caesari enda definitsiooni, et Reinist ida pool elavad germaanlased, ütleb ta saarte kohta „millest suur osa on asustatud metsikute barbaarsete rahvastega“ (4.10.3 *quarum pars magna a feris barbaris nationibus incolitur*).

❖ *Iracundus/iracundia* (äkkvihastuv/äkkviha)

- Caesar 1.31.13 Ariovistust kirjeldav sõna
- Caesar 6.5.2 Cavarinust kirjeldav sõna
- Caesar 7.42.2 Äädulased oma olemuselt

- Sõna *iracundus* kasutatakse kahel puhul üksikisiku kohta, kellest esimene, lõigus 1.31.13, on Ariovistus – tema puhul märgitakse seda isikuomadusena, ning teisel korral kasutatakse seda Cavarinuse kohta 6.5.2, kes oli keldi hõimu senoonide kuningas – seal öeldakse, et Caesar võtab ta kaasa, vältimaks ebastabiilsust, mida võiks põhjustada tema äkkviha. Ning ühe korra kasutatakse seda 7.42.2 äädulaste kohta, kui nad toovad vilja Gergovia linna piiramise ajal, kus nende käitumise põhjendusena nimetatakse „äkkviha ja ettevaatamatust, mis on selle inimeste rühmale omane“ (*iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi est innata*).

❖ *Temerarius/temeritas* (tormakas, ettevaatamatu/tormakus)

- Caesar 1.31.13 Ariovistuse omadussõna
- Caesar 6.7.4 Treverii hõim on ettevaatamatu
- Caesar 7.42.2 Gallialastele on omane ettevaatamatus

- Nagu eelmises lõigus öeldud, on gallialastele omane ettevaatamatus, aga see on omane ka belgide treveeri hõimule, Caesar kirjeldab olukorda niimoodi: „Labienus, olles vaenlase plaanist teada saanud ja lootes, et nende tormakas tegutsemine annab talle võimaluse võidelda“ (*Labienus hostium cognito consilio sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem praesidi*). Ning see kirjeldab ka Ariovistuse iseloomu 1.31.13.

❖ *Cruciatus* (piinamine)

- Caesar 1.31.2 „Gallialased kardavad Ariovistuse poolt piinamist“
- Caesar 1.31.12 „Gallialased räägivad, et Ariovistus piinab lapsi kohutavalt“
- Caesar 2.31.6 „kardavad piinamist teiste barbarite poolt“
- Caesar 4.15.5 „Alistatud germaanlased astuvad suursuguse Caesarite teenistusse, sest nad kardavad, et gallialased hakkavad neid piinama“
- Caesar 5.45.1 „Gallialased piinavad Caesarite saadikuid“
- Caesar 5.56.2 „Gallialased piinavad enda omi“
- Caesar 6.17.5 „Gallialased piinavad enda omi“
- Caesar 7.38 (lõpupoole) „Äädulased piinavad julmalt Rooma kodanikke“

- Caesarite sõnul olevat nii germaanlased kui ka keldid sageli piinamist harrastanud. Tihti süüdistatakse selles Ariovistust, nt. 1.31.2, kus gallialased ise kardavad Ariovistust, sest kui Ariovistus oleks teada saanud, et nad on Caesarilt abi palunud, „siis nad nägevat endid minevat vastu kõige suuremale (kõrgemale) piinamisele“ (Oskar Kooli tõlge, *summum in cruciatum se venturos viderent*), ja lisaks veel 1.31.12 „nõudvat pantvangideks igatüüpi suursuguseima (isiku) lapsi ja saatvat nende kallal korda kõiksugu karistusi ja piinamisi (teistele hirmuks)“ (Oskar Kooli tõlge, *obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere et in eos omnia exempla cruciatusque edere*).

On ka huvitav, et 2.31.6 aduatuki hõim belgide hulgast ei soovi oma relvi loovutada, sest nad kardavad, et siis ründavad neid teised belgid, öeldes ka: „kuna parem oleks õitseda Rooma rahva käe läbi kui lasta end piinata ja tappa neil, kelle seas nad olid harjunud valitsema“ (*quamvis fortunam a populo Romano pati quam ab his per cruciatum interfici inter quos dominari consuissent*) ning kui 4.15.5 Caesar oli alistanud usipeedid ja tenkterid, siis „kartes gallialaste karistusi ja piinamisi, kelle maid nad olid rikkunud, ütlesid nad, et soovivad tema juurde jääda.“ (*Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt*).

Kui Quintus Cicero talvelaagrit rünnati, nagu on kirjeldatud lõigus 5.45.1, saadeti laagrist välja saadikuid läbi belgide liinide, et Caesarit kutsuda, ja „mõned neist, kes tabati, piinati ja tapeti meie sõdurite silme all“ (*quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur*) ning treveeri hõimust pärit belg Indutiomarus alustas sõjakäiku Labienuse vastu. Sõjakäigu alustamiseks moodustati relvastatud nõukogu, kus oli kombeks, nagu on öeldud lõigus 5.56.2, et „viimane neist, kes kohale jõudis, piinati rahvahulga ees surnuks“ (*qui ex eis novissimus convenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatu*), ja veel, lõigus 6.17.5, öeldakse, et nad piinavad, oma religioonist tulenevalt, hõimuvendi surnuks, kui keegi nende seast varastab sõjasaaki – Caesar ütleb „ja selle kuriteo eest määrati kõige karmim karistus, sealhulgas piinamine“ (*gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est*). Ning hiljem 7.38, kui äädulased mässavad Gergovia piiramise ajal, siis Litaviccus „neid (roomlasi) julmalt piinab ja tapab“ (*ipsos crudeliter excruciatos interficit*).

❖ *Iniuria* (ebaõiglus ja ülekohus)

- Caesar 1.7.4 Helveedid on ebaõiglased ja riukalikud
- Caesar 1.12.7 Helveedid on nii Caesarile kui ka riigile ülekohut teinud
- Caesar 1.14.2-4;6 Helveedid tegid hiljuti paljudele ülekohut
- Caesar 1.20.5 Caesar andestab ülekohtu
- Caesar 1.31.15 (Kooli tõlkes 1.31.16) Ariovistus on ülekohtune
- Caesar 1.35.1 (Caesar käsib, et) Ariovistus lõpetaks ülekohtu
- Caesar 3.10.2 Rooma sõdurid peeti ebaõiglaselt kinni
- Caesar 5.20.2 Cassivellaunus korraldab ülekohut
- Caesar 6.23.9 germaanlaste silmis on ebaõiglane tappa külalisi
 - Esimeses raamatus on näha, kuidas helveete nähakse olemuselt ebaõiglaste ja riukalikenä (1.7.4 *iniuria et maleficio*) ning et Caesar maksis helveetide suguharule nimega tiguriinid kätte ülekohtu eest (1.12.7 *Qua in re Caesar non solum publicas*) nii riigi, kuna need olid sõjas mitu aastakümnet varem tapnud konsul Lucius Cassius Longinuse, kui ka isikliku solvangu eest (1.12.7, *sed etiam privatas*

iniurias ultus est), kuna nad olid tapnud Caesari äia Lucius Calpurnius Piso Caesoninuse samanimelise vanaisa, kes oli ka konsul olnud. Caesar juhib sellele ka korduvalt tähelepanu, öeldes, et tiguriinid olevat kõigile liiga teinud (1.14.2–4;6). Ning kuigi äädulaste Rooma-vastase tiiva juht Dumnorix oli Caesarile ülekohut teinud, siis talle andestati, kui Caesari sõber, druiid Diviciacus, kes oli Dumnorixi vend, seda palus (1.20.5 *tostendit uti et rei publicae iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet*). Siiski peavad germaanlased sobimatuks külalistele liiga teha ja peavad neid pühaks (6.23.9 *ab iniuria prohibent, sanctos habent*). Viimasest võib lugeda välja germaanlaste silmakirjalikkust. Nad tapavad ja piinavad hõimukaaslasi, aga väidavad, et ei tee külalistele liiga, tõstes võõrad lausa austaatusesse eesmärgiga neid seejärel ebaõiglaselt kohelda.

Ning jälle tuleb mängu Ariovistus, kelle ebaõigluse eest lubavat Caesar kaitsta tervet Galliat (1.33.15 *Galliamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere*) ja kellel Caesar käskis ebaõiglus lõpetada (1.35.1 *Ariovistum finem iniuriis facturum*).

Ka keltide kohta on öeldud, et nemad korraldavad ebaõiglust, kui Caesari teise Britannia ekspeditsiooni ajal palus Mandubracius, keltidest trinovaatide hõimu juht, Caesarilt abi, et ta ei kogeks ebaõiglust Cassivellaunuse, briti keltide Rooma-vastase ühenduse juhi käte läbi, nagu oli varem juhtunud tema isaga (5.20.2 *petunt, ut Mandubracium ab iniuria Cassivellauni defendat*).

❖ *Insolens* (häbematu)

➤ Caesar 1.14.4 Helveetidid uhkustavad häbematult „võidu“ üle.

- Caesar ütleb helveetidega vaieldes õigustuste üle neile: „mis puutuvat sellesse, et nad omast võidust nii uhkelt kiitlevad ja imetlevad, et nii kaua ülekohtuid karistamata kannatatakse, (siis see) kuuluvat sinnasamasse (nende asjade hulka, mida ta unustada ei võivat)“. (Oskar Kooli tõlge) (1.14.4 *Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur quodque tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere*.)

❖ *Perfidus* (truudusetu)

➤ Caesar 4.13.4 Germaanlased harrastavad truudusetust

➤ Caesar 4.14.3 Germaanlased olid truudusetud

➤ Caesar 7.5.5-6 Gallialased on truudusetud

➤ Caesar 7.17.7 Gallialaste truudusetuse tõttu hukkusid inimesed Cenabumis

- Lisaks on näha, kuidas nii gallialased kui ka germaanlased harrastavad truudusetust, kui migreeruvad tenkterid ja usipeedid tulevad ütlema, et nad võitlesid Caesariga kogemata, selle kohta ütleb Caesar, et „germaanlased kasutavad tihti reeturlikkust ja petlikkust“ (4.13.4 *perfidia et simulatione usi Germani frequentes*) ning tenktereid ja usipeete rünnates õhutas Rooma sõdureid eelneva päeva reetlikkus (4.14.3 *milites nostri pristini diei perfidia incitati in castra inruperunt*), lisaks toonitatakse hilisema gallialaste ülestõusu ajal korduvalt gallialaste truudusetust, näiteks kui

äädulased ise tahtsid roomlasi reeta ja ühineda nende vastase mässuga, kartsid nad, et see teine hõim, kes neid seda tegema õhutas, reedab omakorda neid (7.5.5 *Biturigum perfidiam veritos revertisse*) ja ka roomlased pole kindlad, kas äädulased ütlevad seda neile lihtsalt sellepärast, et nad ise on reetlikud (7.5.6 *an perfidia adducti fecerint?*), ning hiljem Rooma sõdurid, piirates Avaricum linna, ei olnud nõus nälgimisest hoolimata piiramist lõpetama, kuna nad tahtsid kätte maksta gallialaste reeturlikkuse eest, mille tõttu varem Cenabumis Rooma kodanikud surid (7.17.7 *quam non civibus Romanis, qui Cenabi perfidia Gallorum interissent, parentarent*).

❖ *Maleficus* (riukalik)

➤ Caesar 1.7.4 Helveedid on riukalikud (mainitud *iniuria* all)

Tabel 1. Negatiivsed sõnad gallialaste, germaanlaste ja Britannia keltide kirjeldamiseks Gaius Julius Caesari tekstis.

Sõna	Tõlge	Rahvus	Kohad
<i>Superbus</i>	Ülbe	Germaanlane 1x	1.32.12
<i>Crudelis</i>	Julm	Germaanlased 2x Gallialased 2x	1.31.12; 1.32.3; 7.38.9; 7.77.2
<i>Inimicus</i>	Vaenulik	Germaanlased 3x	1.7.5; 1.10.2; 5.4.4
<i>Furor</i>	Raevukus	Gallialased 1x	7.42.4
<i>Bellicosus</i>	Sõjakas	Germaanlased 2x	1.10.2; 4.1.3
<i>Feritas/ferus</i>	Metsikus/metsik	Germaanlased 4x	1.31.5; 1.47.3; 2.4.7; 4.10.3
<i>Iracundus/iracundia</i>	Äkkviastuv/äkkviha	Germaanlased 1x Gallialased 2x	1.31.13; 6.5.2; 7.42.2
<i>Temerarius/temeritas</i>	Tormakas/tormakus	Germaanlased 2x Gallialased 1x	1.31.13; 6.7.4; 7.42.2
<i>Cruciatus</i>	Piinamine	Germaanlased 3x Gallialased 5x	1.31.2; 1.31.12; 2.31.6; 4.15.5; 5.45.1; 5.56.2; 6.17.5; 7.38.9
<i>Iniuria</i>	Ebaõiglus	Germaanlased 6x Briti keldid 1x Gallialased 2x	1.7.4; 1.12.7; 1.14.2-4;6; 1.20.5; 1.31.15; 1.35.1; 3.10.2; 5.20.2; 6.23.9
<i>Insolens</i>	Häbematu	Germaanlased 1x	1.14.4
<i>Perfidus</i>	Truudusetu	Germaanlased 2x Gallialased 2x	4.13.4; 4.14.3; 7.5.5-6; 7.17.7
<i>Maleficus</i>	Riukalik	Germaanlased 1x	1.7.4

B. Caesari kirjeldused gallialaste ja germaanlaste kohta

Keldi ja germaani hõimude kirjeldused leiab Caesari teose kindlatest osadest: keltide puhul lõigud 6.11–20 ja germaanlaste puhul lõigud 6.21–28; 4.1–4. Aga kes on Caesari kontekstis germaanlased ja gallialased (keldid)? Raamat ise aitab seda defineerida. Reini, ookeani, Alpide ja Pürenee vaheline ala oli Caesari sõnul jagatud kolmeks, seal elasid akvitaanlased, keda Caesar pidas sarnasteks iberialastega, belgid, kes elasid Reini ning Seine ja Marne'i jõgede vahel ning keldid, keda roomlased kutsusid gallialasteks, asustasid ülejäänud alasid. Germaanlasteks pidas Caesar aga neid hõime, kes jäid sellest piirkonnast väljapoole, elades ida pool Reini jõge. Need rahvad jagunesid hõimudeks, mille tähtsus olevat järsult tõusnud enne Gallia sõdu ning igaüks neist erines üksteisest, tihti radikaalselt. Isegi nendevaheline koostöö ei olnud alati tihe ning aeg-ajalt sõdisid nad omavahel ning ka käitusid teineteisest täiesti erinevalt. Osadel olid kuningad, aga paljusid neist valitsesid nõukogud, mille valimisprotsess meenutas roomlastele senatit. Roomlaste vanimatel liitlastel ehk aadlastel oli lausa kasutusel Rooma senati-laadne süsteem. Gallia meenutas seega justkui varajast vormi Vahemere linnriikide süsteemidest. Hoolimata sellest, et Caesar märgib erinevusi ja sarnasusi erinevate hõimude vahel, teeb ta kindlat vahet germaanlastel ning keldidel, eristades neid selle järgi, et keldid elavad Reini jõest lääne ning germaanlased ida pool, kuigi ta märgib ka seda, et on germaanlasi, kes elavad lääne pool Reini, näiteks belgid (2.4.7). Hoolimata sellest, et arheoloogia seda erinevust ei toeta, olid nende vahel siiski eraldiseisvad keldi ning germaani keeled ning nende dialektid. Kuigi nende materiaalne kultuur võis olla sarnane, siis ilmselt pidasid nad teineteist erinevateks juba keelelise poole pealt ning ilmselt ka jumalate kummardamise poolest. Neist kumbki ei olnud riik selles mõttes, nagu oli Rooma ning ilmselt peeti tähtsamaks inimesi, kes olid sinuga kas suguluses ja/või elasid sulle lähedal.⁸⁷

Alustades keltidest, on lõik, kus Caesar neid kirjeldab, kõige neutraalsem. Põhiliselt kirjeldab ta nende kultuuri. Nagu varem mainitud, on Caesari tekstide põhjal näha, et Gallias eksisteeris toimiv poliitiline süsteem, nimelt „Gallias mitte ainult igas riigis ja igas külas ja osas, kuid pea igas üksikus majas on faktisioonid, nendel faktisioonidel on juhid“ (6.11.2 *In Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis partibusque, sed paene etiam in singulis domibus factiones sunt, earumque factionum principes sunt*) ning et seal on kolm klassi. Üks klass on tavarahvas (*plebs*), „kes allutab end aadlikele orjusesse, kellel on nende üle samasugused õigused nagu isandatel orjade üle“ (6.13.2 *sese in servitutem dicant nobilibus:*

⁸⁷ Goldsworthy 2006: 197–199.

in hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in servos), sellele lisaks on kaks klassi, kes on „õilsast soost“ (6.13.1 *honore genera*), kellest „ühed on druiidid ja teised ratsanikud“ (6.13.3 *alterum est druidum, alterum equitum*). Gallialased olevat „pühendatud religioossetele riitustele“ (6.16.1 *admodum dedita religionibus*) ja selle tõttu „ohverdavad inimohvreid või vannuvad seda teha“ (6.16.2 *pro victimis homines immolant aut se immolatueros vovent*). Inimohverduse näitena võiks tuua: „teised kasutavad hiiglaslikke kujusid, kelle jäsemed, kootud oksadest nad täidavad elavate inimestega, mille süütavad“ (6.16.3–4 *Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis*), lisaks „nad laskuvad isegi süütute karistamiseni“ (6.16.5 *Etiam ad innocentium supplicia descendunt*), ka kasutavad nad piinamist karistusena omade vastu, kui need ränga kuriteo korda saadavad (6.17.5). See lühikirjeldus nende kultuurist jätab suhteliselt halva mulje, aga samas näitab gallialasi üsna tsiviliseerituna.

Miks tuua välja see, et gallialased tegid inimohverdusi? Seda võib põhjendada nii, et kuigi ka roomlased viisid läbi rituaale, mis nõudsid inimese surma, siis vähemalt nad ise ei pidanud seda inimohverduseks. Roomlased pidasid inimeste ohverdamist vägivaldseks ja tsiviliseerimata käitumiseks, rõhutades sellega enda tsiviliseeritust ning gallialaste tsiviliseerimatust.⁸⁸ Näiteks on seda varasemalt kasutatud omamoodi ettekäändena nende suhtes, kes olid Rooma riigi vastu, näiteks kui Bacchuse kultus 186 eKr maha suruti.⁸⁹ See on Rooma ajaloos läbiv motiiv, et näidata kedagi halvas valguses.

Kui nüüd laiemalt vaadata tekstis esinevaid kirjeldusi gallialastest, võib teha huvitava tähelepaneku. Halvustavad sõnad hakkavad gallialaste kohta tekkima alles raamatu lõpupoole. Enne seda räägitakse läbivalt halvustavalt just germaanlastest. See langeb kokku varaseima kirjeldusega, mille autor on Polybios, kes kasutas gallialaste puhul sõna *ἀθεσία*, mis tähendavat „omadust ühte asja teise vastu vahetada“.⁹⁰ Alguses on gallialased Rooma riigi liitlased, kuid hiljem hakkavad mässama. Esimeses tekstipooles on gallialasi põhiliselt kirjeldatud siis, kui germaanlased neid kiusavad. Kuigi see ei puuduta Britannia rahvaid, siis ka nemad esinevad tekstis hiljem. Kuna töö eesmärk ei ole vaadelda positiivseid kirjeldusi gallialastest, vaadeldakse gallialaste kirjeldust teksti esimesest poolest väga vähesel määral, kuigi ka seal on vihjeid gallialaste hilisematele halbadele tegudele, näiteks kui Caesar äädulaste druiidi Diviciacuse vennale Dumnorixile tolle tehtud ülekohtute eest andestas.

⁸⁸ Schultz 2010: 516–520.

⁸⁹ Schultz 2010: 523.

⁹⁰ Johnston 2018: 83.

Hilisemas tekstis seevastu toonitatakse gallialaste truudusetust (*perfidus*), nende kommet inimesi piinata (*cruciat*), nende raevukust (*furor*) jms. Juba raamatu alguses loob Caesar pildi kui terviklikust Galliast, mis on ainult jagatud kolmeks. Niiviisi muudab ta selle piiritletud ja juhitavaks ruumiks. Siiski muudab ta raamatu jooksul seda pilti aina rohkem, jagades need kolm osa veel väiksemateks gruppideks, vihjates sisemisele korralagedusele, kui ta mainib eraldi kahtekümnet kolme *finis*'t *civitas*'te vahel. Selle eesmärk oli vastandada Galliat Germaaniaga ning neid kirjeldades oli võimalik ka summutada erinevaid Gallia barbarluse stereotüüpe, näiteks rääkides, kuidas nad sõjasaaki austusväärset käitlevad. Kirjeldades nende sotsiaalstruktuuri, loob ta paralleele ka roomlastega. Nende institutsionaalsed struktuurid, näiteks *vergobretus* (valitud juht) äädulastel, on roomlasele mõistetavad. Maalides druiide filosoofiliste figuuridena, loob ka paralleele roomlaste intellektuaalsusega. Varasem kirjeldus gallialastest kui rohkem tsiviliseeritud inimestest on ilmselt kirjutatud sihilikult selle eesmärgiga, et näidata, kuidas gallialased on peaaegu tsiviliseeritud, õigustamaks nende liitmist Roomaga, kuid samas on nad veel barbarid, mistõttu on õigustatud nende vallutamine. See sobitab Gallia kenasti Rooma maailma, samas kui Germaaniaga algab teine maailm.⁹¹ Hiljem kirjeldatakse eriti halvustavalt Rooma kõige vanemaid liitlasi Gallias – äädulasi. Neid kirjeldatakse truudusetutena, kuna nad olevat varem proovinud liituda ülegallialise mässuga roomlaste vastu, aga löid siiski kartma ja pöördusid teadmata põhjusel tagasi. See tekitas juba siis roomlastes nende suhtes tugevat kahtlust (7.5). Ning hiljem Litaviccus, üks äädulaste armee juhtidest, kellel olid kaasas Rooma kodanikud, „lasi nad julmalt hukata“ (7.38.9 *ipsos crudeliter excruciatos interficit*). Lisaks suutis ta mõjutada ka ülejäänud äädulasi, põhjusel, et „ettevaatamatus ja äkkviha olevat tervele gallialaste rahvale iseloomulik“ (7.42.2 *alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi est innata*). Gallialased olevat eriti palju piinamist kasutanud. Caesari teoses esinevad mitmed seigad, kus gallialased kas piinavad oma rahvuskaaslasi, kas kultuurilistel põhjustel, näiteks olevat nende kultuuri osa, et see, kes viimasena sõjanõukokku jõuab, hukatakse paljude piinadega (6.56.2 *qui ex eis novissimus convenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur*) või religioossetel põhjustel, nagu eespool mainitud. Isegi germaanlased ei julge Caesari laagrist lahkuda, kuna kardavad, et „gallialased piinavad ja tapavad nemad“ (4.15.5 *Illi supplicia cruciatique Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt*). Tundub, et gallialaste meelest oli see neile lihtsalt elu osa: nagu eespool mainitud, käitusid äädulased niiviisi ka rooma kodanikega või

⁹¹ Johnston 2018: 87-89.

„proovides laagrist saata välja saadikuid kirjadega, gallialased piinasid nad surnuks“ (5.45.1 *quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur*).

Milline oli olukord germaanlaste hulgas? Nemad tunduvat keltidest palju metsikumad. Põhiliselt kirjeldatakse neid vastandusena gallialastele. Kui gallialasi kirjeldatakse selle põhjal, mis neil *oli*, siis germaanolasi kirjeldatakse selle põhjal, mida neil *ei ole*. Kui gallialasi prooviti Rooma rahvale ja senatile aktsepteeritavaks muuta, siis germaanlaste puhul see vajadus puudus, kuna Caesari peamiseks eesmärgiks Germaania suunal oli demonstreerida Reini jõe taga elanud rahvastele Rooma riigi võimsust, mitte neid vallutada.⁹² Germaanlased „jätavad suure osa kehast paljaks“ (6.21.5 *utuntur magna corporis parte nuda*) ja neil ei tundu sotsiaalseid klasse olevat: „Nendel ei ole druiide, kes usu asju haldavad, ega harrasta nad ohverdusi“ (6.17.1 *Nam neque druides habent, qui rebus divinis praesint, neque sacrificiis student*). Lisaks, erinevalt keltidest, kes kummardavad roomlastele tuttavad jumalaid, mida näitab asjaolu, et neile on antud roomapäraseid nimed, germaanid „arvavad jumalate hulka ainult need, keda nad näevad ja kelle ressursse nad avalikult kasutavad – Päikese, Vulcanuse ja Kuu; ülejäänutest pole nad ka kuulnud. (6.21.2 *Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt*). Seda võibki eeldada, kuna „põlluharimist nemad ka ei harrasta“ (6.18.1 *Agriculturae non student*) ja nad on liikuv rahvas: „Mitte kellelgi ei ole eneseoma kindlat põldu ega piire“ (6.22.2 *Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios*) ning „aasta pärast veenavad neid liikuma (kõrgemad mehed veenavad)“ (6.22.2 *atque anno post alio transire cogunt*), kuna nii kantakse hoolt, et ei kaotata oma sõjakust ega teki lembus maaomandi vastu.⁹³ Germaanlaste sõjaline oskus asendab põlluharimise (6.22.3 *studium belli gerendi agricultura commutent*).

Alljärgnev kirjeldus puudutab täpsemalt germaanlaste erinevaid hõime. IV algupoole on samasugune kirjeldus germaanlaste kohta, nagu hiljem VI raamatus. Näiteks: „Neil isiklikku ega eraldi põldu ei ole, ega kauem kui aasta ühes kohas nad aega veeta ei tohi“ (4.1.7 *Sed privati ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco colendi causa licet*). „Jätavad nad ka suure osa oma kehast paljaks“ (4.1.10 *quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta*). Lisaks kirjeldatakse ka sueebide hõimu, kelle hulgast pärines I raamatu kohaselt Ariovistus, nii: „Sueebid on kaugelt kõige sõjakam hõim kõikide germaanlaste seas“ (4.14.3 *Sueborum gens est longe maxima et bellicosissima*

⁹² Cunliffe 1988: 171.

⁹³ Caes. *BGall.* 6.22.

Germanorum omnium). Ka Ubii hõimu kohta on huvitav märkus. Caesar ütleb: „Ja kes on natukene rohkem tsiviliseeritud kui teised nendesugused ja muud, ning see on põhjusel, kuna nemad Reini kõrval asuvad ja palju kaupmehi nende juures käib ja on harjunud gallialaste kommetega, põhjusel, et neile lähedal on“ (4.3.3 *ii paulo, quamquam sunt eiusdem generis, sunt ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt multum ad eos mercatores ventitant et ipsi propter propinquitatem quod Gallicis sunt moribus adsuefacti*). Siiski peavad germaanlased „pahaks külaliste vastu ebaõiglane olla ning selle asemel peavad neid pühaks, hoides neile kõiki maju avatuna, kaitstes neid ebaõigluse eest ning pakuvad neile süüa“ (6.23.9 *Hospitem violare fas non putant; qui quacumque de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctos habent, hisque omnium domus patent victusque communicatur*).

Kahtlemata on Ariovistus kurikuulsaim inimene, kellest siinkohal rääkida saab, tema kohta on kasutatud mitmeid nendest sõnadest, mida ma käesolevas töös uurin. Gallialased ise ütlevad tema kohta, et: „Ta olevat harimatu, äkiline ja tujukas inimene“ (1.31.13 *Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium*) ning „ta valitsevat uhkelt ja julmalt“ (1.31.12 *superbe et crudeliter imperare*). „Ariovistus ka ebaõiglust kõigile Gallias korraldab, mille eest Caesar lubab gallialasi kaitsta“ (1.33.15 *Galliamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere*), ja Caesar käsib temaga hiljem kohtudes tal „ebaõiglus lõpetada“ (1.35.1 *Ariovistum finem iniuriis facturum*). Ka Ariovistuse mehed (nagu germaanlased üldse) olevat olnud „metsikud“ (1.47.3 *hominibus feris*), aga kui teiste germaanlaste puhul ei tule välja, et nad oleksid sellist piinamist harrastanud, siis on seda näha Ariovistuse ja tema sõdalaste puhul, mis tuleb see välja kahel korral, kui gallialased teda seetõttu kardavad (1.31.2) ning gallialased ütlevad veel, et „ta piinavat ka lapsi vajadusel/soovil“ (1.31.12 *cuiusque liberos poscere et in eos omnia exempla cruciatusque edere*). Selliste kirjeldustega kujutab Caesar Ariovistust eriti julma ja barbarliku juhina, kelle tegevus mõjub ohuna nii gallialastele kui ka roomlastele. Lisaks saab siinkohal mainida helveete, keda Caesar küll ei pidanud otseselt germaanlasteks⁹⁴, kuid keda roomlaste silmis nendega samastati, sest osad hõimud olid ühinenud kimbrite migratsiooni ja sõjakäikudega 2. sajandi lõpus eKr.⁹⁵ Helveetide kuvandit on ilmselgelt kujundanud Caesari eelkäijate kokkupuuted selle rahvaga: nad on riikalikud (*maleficus*), häbematud (*insolens*), teevad ebaõiglust (*iniuria*), on vaenulikud/vaenlased (*inimicus*). Germaanlased on ka üldiselt truudusetud (*perfidus*).

⁹⁴ Caes. BGall. 1.2.3.

⁹⁵ Billows 2009: 131.

C. Caesari kasutatud sõnade analüüs

Laiemalt tuleb ka välja, kuidas germaanlaste kohta öeldakse, et nad on vaenulikud (*inimicus*), sõjakad (*bellicosos*) ning metsikud (*feritas/ferus*), see rõhutab roomlaste ettekujutust neist kui loomaliiksest olenditest, kes langetavad oma otsuseid emotsioonide põhjal⁹⁶, mida tõestab ka Caesari enda kirjeldus nendest, kui peaaegu usuta nomaadidest, kes käivad enam-vähem riieteta ringi; ta kirjeldab ka saari Maasi jões kui kohti, kus elavad metsikud hõimud.

Tuumerinevus kahe rahva vahel on see, et gallialased on inimesed, kes on peaaegu tsiviliseeritud, kuid neil see ei õnnestu täielikult, samas kui germaanlastel ei ole tsivilisatsiooni olnudki. Gallialastel on valitsus, mingid parteidele sarnased rühmitused ning religioossed süsteemid, mida saab osaliselt võrrelda Rooma omadega. Nende negatiivsed kujutamised on justkui moraalsed puudujäägid, mida võib seletada terminiga *ἀθεσία*; germaanlasi kirjeldab selle puudujääk. Neil ei ole druiide, korralikke jumalaid, kindlat maad ega maaharimist. Need ei ole inimlikud puudujäägid, vaid loomulik osa nende olemusest. Lisaks võivad sõnad, mida nende kirjeldamisel kasutatakse, olla samad, kuid nende tähendus ja kasutusviis on erinev. Termin truudusetu (*perfidus*) germaanlaste puhul (4.13) näitab seda justkui loomuliku osana nende olemusest, seevastu kui gallialaste puhul on reeturlikkus pigem olukorrast tingitud valelikkus. Briti keldid on omaette nähtus. Nende kohta ei ole palju teada, nagu Caesar tunnistas (4.20–21), ning nad ei ole koheselt vallutatav rahvas, nagu gallialased, ega püsiv väline destabiliseeriv oht, nagu germaanlased. Näiteks Cassivellaunust, kes juhtis briti keltide ühendust Caesari vastu tema teise ekspeditsiooni ajal, kirjeldatakse sellesama sõnaga, mida muidu kasutatakse germaanlaste kohta: ebaõiglus (*iniuria*).

⁹⁶ Cic. *De Or.* 3.223.

III. *Res Gestae*

A. Ülevaade teosest ja sõnadest

Ammianus Marcellinuse teos *Res Gestae* jaguneb 31 raamatuks, millest on säilinud 18. Mina vaatlen ainult raamatuid XV–XVIII ning XXVII–XXX, kuna nendes räägitakse uuritavast piirkonnast. Raamatute teemad on jagatud nii:

XV raamat – Gallus Caesari surm ning tema toetajate karistamine. Sõda alemannidega. Silvanus kuulutatakse Germaania keisriks ja tapetakse 28 päeva pärast. Toidupuudusest põhjustatud mässud Roomas. Julianus kuulutatakse Caesariks ning Gallia sõjalise ja poliitilise olukorra kirjeldus Reini piiril.⁹⁷

XVI raamat – Julianus on imeline. Sõda alemannidega, esitatud Rooma edukate sõjakäikude seeriana ning Rooma võit Argentoratumis. Sepitsused Constantius II õukonnas Julianuse vastu. Rahuläbirääkimised Pärsiaga ning Šapuri riigivisiit Rooma koos Constantius II.

XVII raamat – Julianus ületab vähemalt ühe korra Reini jõe, pidades rasket sõda metsadesse varjunud germaanlaste vastu. Hoiab tagala õnnelikuna, muretsedes gallialaste pärast, ning tal on probleeme oma sõduritega, kes nälgivad ilmselt ebakompetentsuse tõttu. Constantius transpordib obeliski Rooma. Julianusest räägitakse Roomas halvasti ja Constantius võtab paljude võitude eest au endale. Jätkuv patiseis pärslastega.

XVIII raamat – Julianus saavutab Germaania piiril rahu. Pärsilased ründavad ja alistavad roomlased Amidas. Suur osa raamatust on Ammianuse isiklikud meeldejäädavad tunnistused sõjakäigust.

XXVII raamat – Metsik, kuid kindla võitjata sõda roomlaste ja alemannide vahel. Inetu ja vägivaldne võitlus paavstiameti nimel, mille lõpuks võidab Damasus. Kirjeldus Traakiast. Valensi sõda gootide vastu. Valentinianuse julmus. Sõjad Britannias, Aafrikas ja Armeenias.

XXVIII raamat – Võimuvõitlused ja „nõiajahid“ Roomas. Sõda alemannidega jätkub. Valentinianus kindlustab Reini kallast ja proovib burgunde sõdima panna. Edukas sõda Britannias. Satiir Rooma linna rikastest. Tripolitaaniat ründavad korduvalt Põhja-Aafrika hõimud, need rünnakud on ajendatud Rooma nõrkusest ja korruptsioonist.

XXIX raamat – Theodoruse vandenõu, kes hukatakse. Muud vandenõud ja must maagia ning ettekäänded Valentinianusele, et ta saaks oma õelaid tegusid harrastada. Kampaania alemannide vastu. Theodosius alistab Firmuse ja rahustab Aafrika. Kvaadid ja sarmaadid rüüstavad Pannooniat.

⁹⁷ Siin ja edaspidi põhineb lühikokkuvõte *Lacus Curtiuse* veebilehel esitatud materjalil. [WWW] <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Ammian/home.html> Vaadatud 26.05.2026.

XXX raamat – Rooma ja Pärsia võitlevad taaskord Armeenia üle, mis oli kahe suurriigi piiriala. Pärast kõiki kampaaniaid alemannide vastu teeb Valentinianus nendega rahu ning mõlemad pooled peavad sellest kinni. Pikk arutelu kohtunike üle ning Ammianus arvab neist ikka hästi. Valentinianus sureb äkitselt Illüürias, kirjeldus temast. Tema 4-aastane poeg nimetatakse kaaskeisriks nimega Valentinianus II.

Nagu ka Caesari puhul ei esine Ammianuse tekstis kõiki sõnu barbarite kohta, mida ma otsisin, aga suure tõenäosusega on nende sõnadega kirjeldatud teisi roomlasi. Pärast uurimist leidsin, et sõnad, mida siiski kasutati barbarite kohta, on järgmised:

Tabel 2. Negatiivsed sõnad gallialaste, germaanlaste ja Britannia keltide kirjeldamiseks Ammianus Marcellinuse tekstis.

Sõna	Tõlge	Rahvus	Kohad
<i>Superbus</i>	Ülbe	Germaanlased 2x	15.8.7; 28.5.3
<i>Furor</i>	Raevukus	Gallialased 1x Germaanlased 5x	15.12.4; 16.3.2; 16.12.31; 16.12.36; 16.12.46; 18.2.14
<i>Bellicosus</i>	Sõjakas	Briti keldid 1x Germaanlased 1x	27.8.5; 28.5.9
<i>Feritas</i>	Metsikus	Germaanlased 2x	15.10.2; 16.12.47
<i>Immanitas</i>	Õudus	Briti keldid 1x Germaanlased 1x	27.8.9; 30.3.3
<i>Terribilis</i>	Kohutav	Gallialased 1x	15.12.1
<i>Avidus</i>	Ahne	Gallialased 2x Germaanlased 1x	15.12.1; 15.12.4; 28.2.12
<i>Insolens</i>	Häbematu	Gallialased 1x Briti keldid 1x	15.12.1; 28.3.2
<i>Perfidus</i>	Truudusetu	Germaanlased 2x	16.12.25; 17.1.13
<i>Pugnax</i>	Võitlushimuline	Germaanlased 2x	16.12.23; 18.2.9
<i>Turbidus</i>	Metsik	Germaanlased 1x	16.12.47

❖ *Superbus* (ülbe)

- Ammianus 15.8.7 Germaanlasi nimetatakse ülbeteks
- Ammianus 28.5.3 Saksi hõim on ülbe
 - Julianus innustab kõnet pidades Rooma sõdureid Gallias ning ütleb, et „nad ei laseks ülbel rahval kaelu paisutada“ (15.8.7 *et colla superbarum gentium detumescent*) ning hiljem, kui saksi hõim üle piiride tungis, korraldas keiser Valentinianus nende vastu salarünnaku: väidetavalt ta nõnda hirmutas ja ajas ülbeid

barbareid segadusse, et nad ei võidelnudki, vaid palusid armu ning rahu (28.5.3 *superbos barbaros ante colluctationem adeo terruit et turbavit*).

❖ *Furor* (raevukus)

- Ammianus 15.12.4 Cato Vanem, kes elas Teise Puunia sõja ajal, oli mõjukas konservatiivne senaator, konsul ja tsensor ning hellenisatsiooni vastane ja oli ka ajaloolane. Tema oli see isik, kes lõpetas oma kõnesid senatis lausega „*ceterum censeo Carthaginem esse delendam*“ (lisaks olen ma arvamusel, et Kartaago tuleb hävitada).⁹⁸ Ta olevat öelnud, et vabatahtliku raevukuse oleku tekitavad gallialased endale veiniga, kuid see ütlus esineb ainult Ammianus Marcellinuse tekstis.
- Ammianus 16.3.2 Frankide kuningate raevukust vähendati
- Ammianus 16.12.31 Alemannid on raevukad
- Ammianus 16.12.36 Lahingus särab alemannide silmis metsikus
- Ammianus 16.12.46 Alemannid justkui hävitavad kõik endi ees
- Ammianus 18.2.14 Julianus eemaldas alemannide raevukuse Reini ületades
 - Kuigi selle Cato n-ö ütluse võib leida ainult sellest lõigust, siis olevat ta gallialaste pideva joobe kohta öelnud, et „see nüristab meeli ja põhjustab vabatahtlikult hullust neile“ (15.12.4 *quidam obtunsis ebrietate continua sensibus, quam furoris voluntariam speciem esse Catoniana sententia definivit*). Muidu kasutatakse seda sõna pigem germaanlaste kohta, näiteks kui Julianus vabastab taas Colonia Agrippinensise (tänapäeva Köln) frankide hõimu käest, on vaja välja tuua, kuidas „kuninga raevukust ta vähendab“ (16.3.2 *quam Francorum regibus furore mitescente*) ning sõdides alemannide hõimu vastu, tuletab ta samuti pidevalt meelde, kui raevukad nad on. Enne Argentoratumi lahingut innustab Julianus oma mehi kõnega, kus ta nimetab alemannide raevukust nõrkuseks ja toob selle üleliigsuse põhjuseks, miks roomlased nende vastu võidavad (16.12.31 *Hi sunt barbari, quos rabies et inmodicus furor ad perniciem rerum suarum coegit occurrere nostris viribus opprimendos*), ja kui germaanlased puutusid roomlastega kokku, kirjeldab ta, kuidas „nende silmadest säras hullus“ (16.12.36 *elucebat quidam ex oculis furor*). Kirjeldades nende lahingustiili, ütleb Ammianus Marcellinus, et nad „justkui tahavad kõik enda ees hävitada, olles nagu raevukuse hoos“ (16.12.46 *Verum Alamanni bella alacriter ineuntes altius anhelabant velut quodam furoris adfectu opposita omnia deletur*) ning kuidas Julianus rahustas selle raevukuse alles siis, kui ta ületas Reini ja „nemad proovisid oma rikkust kaugele ära viia“ (18.2.14 *et indomito furore sedato necessitudines opesque suas transferre longius festinabant*).

❖ *Bellicosus* (sõjakas)

- Ammianus 27.8.5 Briti keldid on sõjakad
- Ammianus 28.5.9 Burgundid on sõjakad
 - Iseloomustust barbaritest kui sõjakatest võib leida paaris kohas. Need on rohkem raamatu lõpu poole, kus räägitakse kahel korral hõimudest ja ühel korral kuningast. Rääkides ebastabiilsusest Britannias, ütleb Ammianus briti keldi hõimu piktide kohta „sõjakate inimeste rahvus“ (27.8.5 *bellicosa hominum natio*), ning kuna

⁹⁸ Antiigileksikon 1985: 98.

Valentinianus I tahtis kasutada burgunde, kes olid germaanlased, alemannide vastu, kirjeldab ta burgunde nii: „sõjakad ja paljude tugeva jõuga meestega, olles kardetud kõigi oma naabrite poolt“ (28.5.9 *bellicosos et pubis immensae viribus adfluentes, ideoque metuendos finitimis universis*).

❖ *Feritas* (metsikus)

➤ Ammianus 15.10.2 Rein eraldab metsikutest riikidest

➤ Ammianus 16.12.47 Alemannid on metsikud

- Sõna *feritas* on samuti vähe kasutatud, aga huvitaval kombel öeldakse, et Galliat eraldab metsikutest hõimudest Reini jõgi ehk siis Germaania kohta öeldakse „metsikud hõimud“ (15.10.2 *feris gentibus fluentis distinguitur Rheni*) ning taaskord kasutatakse seda sõna, et kirjeldada aleanne, kui roomlasi nendega võrreldakse (16.12.47 *Alamanni robusti et celsiores, milites usu nimio dociles: illi feri et turbidi, hi quieti et cauti: animis isti fidentes, grandissimis illi corporibus freti*).

❖ *Immanitas* (õudus)

➤ Ammianus 27.8.9 Britannia keldid on õudselt metsikud

➤ Ammianus 30.3.3 Aleanne peetakse õudseteks

- Kui piktid, attakotid ja šotid mässasid Britannia provintsis, õppisid roomlased, et neid metsikult õudseid kohalikke hõime saab alistada ainult salakavalusega (27.8.9 *diffusam variarum gentium plebem et ferocientem inmaniter, non nisi per dolos occultiores et improvisos excursus superari posse*) ning aleanne on kirjeldatud kui „Galliaga piirnevate kuningate õudus“ (30.3.3 *dein vicinorum Galliis regum inmanitatem*).

❖ *Terribilis* (kohutav)

➤ Ammianus 15.12.1 Gallialaste silmad on kohutavad

- Neid kirjeldavas lõigus tuuakse välja, kuidas gallialaste „silmadest paistab kohutav valgus“ (15.12.1 *luminumque torvitate terribiles*).

❖ *Avidus* (ahne, millegi himuline)

➤ Ammianus 15.12.1 Gallialased on kaklushimulised

➤ Ammianus 15.12.4 Gallialased on veinihimulised

➤ Ammianus 28.2.12 Saksid on verejanulised

- Seda sõna kasutatakse mõlema rahva kirjeldamiseks. Näiteks gallialasi kirjeldatakse väga tahumatutena, öeldes et nad on „ahned kakluse järgi“ (15.12.1 *avidi iurgiorum*) ning et „terve nende rahvus on veini järgi ahne“ (15.12.4 *Vini avidum genus*). Lisaks on ka sakse kirjeldatud väga halvas valguses, öeldes, et „Nad ei ole vähem ahned vere kui vara järgi“ (28.2.12 *sanguinis nihilo minus avidi quam praedarum*).

❖ *Insolens* (häbematu)

➤ Ammianus 15.12.1 Gallialased on häbematud

➤ Ammianus 28.3.2 Briti keltidel on soov roomlasi häbematult rünnata

- Ammianus kirjeldab kelte erakordselt häbematutena (15.21.1 *sublatius insolentes*) ning peale Britannias toimunud lahinguid öeldakse, et keldid said lõpuks karistada

peale seda, kui nad olid häbematult roomlasi rünnanud (28.3.2 *fusus variis gentibus et fugatis, quas insolentia nutriende securitate adgredi Romanas res inflammabat*).

❖ *Perfidus* (truudusetu)

➤ Ammianus 16.12.25 Üks alemannidest on väga truudusetu

➤ Ammianus 17.1.13 Alemannid on truudusetud

- Võib märgata suurt vaenu alemannide vastu, sest neid kirjeldatakse mitmel korral truudusetuna. Alemannide parema tiiva juhti Serapiot kirjeldatakse meheks, kes on olnud ülimalt reeturlik terve elu (16.12.25 *hominis quoad vixerat perfidissimi*), ning kui Julianus oli teisel pool Reini käinud ja sõlmis vaherahu, siis „hirm asendas nende reeturliku olemise“ (17.1.13 *Quod utrumque metu perfidiam frenante fecerunt*).

❖ *Pugnax* (võitlushimuline)

➤ Ammianus 16.12.23 Germaanlased on võitlushimulised

➤ Ammianus 18.2.9 Germaanlased on võitlushimulised

- Sõna *pugnax* (võitlushimuline) on germaanlaste kohta kasutatud kahel korral, kirjeldades kuningate juhitud hõimusi võitlushimuliste ja julmadena (16.12.23 *Ductabant autem populos omnes pugnaces et saevos*). Julianus tahtis muuta Reini jõe ületamiseks püstitatava silla asukohta, sest ei soovinud võitlushimulise rahva tõttu palju sõjamehi kaotada (18.2.9 *neve renitente pugnacissima plebe pons cum multorum discrimine iungeretur*).

❖ *Turbidus* (metsik)

➤ Ammianus 16.12.47 Alemannid on metsikud

- Siin kasutatakse seda sõna samamoodi, nagu eespool sõna *feritas*, kui omavahel võrreldakse alemanne ja roomlasi (16.12.47 *Alamanni robusti et celsiores, milites usu nimio dociles: illi feri et turbidi, hi quieti et cauti: animis isti fidentes, grandissimis illi corporibus freti*).

B. Ammianuse kirjeldused gallialaste ja germaanlaste kohta

Nagu ka Caesari puhul, tasub kõigepealt leida tekstilõigud, kus autor kirjeldab otseselt germaanlasi ja gallialasi. Gallialaste puhul on selleks peatükk 15.12.1–4, aga germaanlaste puhul konkreetset kohta ei ole.

Gallia elanike kohta kirjutab Ammianus, et nad on pikad (*celsioris*) ja valged (*candidi*), „õudsed oma silmades pesitseva metsikuse tõttu“ (*rutili luminumque torvitate terribles*), „ahned kakluseks ja liialt üleolevad“ (*avidi iurgiorum et sublatius insolentes*). Nende naised veel ohtlikumad kui mehed (15.12.1): „Sest võõraste kamp ei suudaks kedagi neist taluda, kui too satub tülitsema koos oma palju tugevama ja teravapilgulise naisega, eriti siis, kui naine paisunud kaela ja pinges kehaga, lumivalgeid käsivarsi pingutades ning raskete jalalöökidega rünnates, hakkab rusikaid loopima, mis langevad nagu katapuldi heitekivid.“ (*Nec enim eorum quemquam adhibita uxore rixantem, multo fortiore et glauca, peregrinorum ferre*

poterit globus, tum maxime cum illa inflata cervice suffrendens ponderansque niveas ulnas et vastas admixtis calcibus emittere coeperit pugnos ut catapultas tortilibus nervis excussas.) „Enamus nende hääled on hirmuäratavad ja ähvardavad, olenemata kas nad rahulikud või vihased.“ (*Metuendae voces conplurium et minaces placatorum iuxta et irascentium.*) Oma riideid hoiavad nad puhtana ja „iga vanus on sõjaväeteenistuseks sobivaim“ (*ad militandum omnis aetas aptissima*) ning isegi vana mees (*senex*) läheb välja sõtta, kuna tema „jäsemed on külma ja pideva töö tõttu karastunud“ (*gelu duratis artubus et labrore adsiduo*). Nende „rahvas on veiniahne“ (*Vini avidum genus*) ja „nende meeled pideva joobe tõttu nürid“ (*obtunsis ebrietate continua sensibus*).

Kuigi germaanlastest ei saa nii laiahaardelist ülevaadet, kuna neist puudub otsene kirjeldus, siis eelneva sõnadekogumi põhjal saab vaadata, kuidas Ammianus germaanlasi kirjeldab. On näha, et põhiliselt ja eriti halvustavalt kirjeldatakse alemannide hõime. Nad on metsikud (*turbidus*), võitlushimulised (*pugnax*), nende armee parema tiiva juht Argentoratumi lahingus, nimega Serapio, olevat „kogu oma elu ülimalt truudusetu mees olnud“ (16.12.25 *hominis quoad vixerat perfidissimi*) ning kui alemanne üle Reini jälitatakse, siis selle asemel, et kasutada mõnda hõimu nime, kirjeldatakse neid lihtsalt kui truudusetuid inimesi (*perfidus*) ning lisaks kutsutakse nende kuningaid õudseteks (*immanitas*). Neid nimetatakse ka metsikuks (*ferus*), aga omadussõna, mida nende kirjeldamiseks kõige rohkem kasutatakse (mis pole lihtsalt nt *barbar*) on raevukus (*furor*). Siiski on mainitud ka teisi hõime, nagu franke, kes on samuti raevukad (*furor*), sakse, keda tekstis kujutatakse lainena, mis Rooma aladele sisse tungib (28.5), siis nemad olevat „mitte vähem ahned vere kui saakide järgi“ (28.2.12 *sanguinis nihilo minus avidi quam praedarum*), ja burgundid olevat sõjakas rahvas (*bellicosos*).

On näha, et nii keltidest kui ka germaanlastest maalitakse pilt kui metsikutest inimestest, aga vahe tekib sõnakasutuses. Germaanlaste kohta kasutatakse sõnu nagu raevukus (*furor*), truudusetu (*perfidus*) ja võitlushimuline (*pugnax*), neid kirjeldatakse kui loomult vägivaldseid. Kasutades juba juurdunud stereotüüpe germaanlastest kui erakordselt loomaliikset olenditest, jätkab Ammianus Rooma historiograafias kujunenud traditsiooni kasutada germaanlaste kirjeldamiseks palju loomalikke metafoore.⁹⁹ Lisaks on tema vaatenurka ilmselt mõjutanud ka see, et ta oli kirjeldataval ajaperioodil tegev Rooma armees, kuid tuleb märkida, et see ei kujundanud tema arvamusi, vaid ilmselt lihtsalt kinnitas neid.¹⁰⁰

⁹⁹ Sidwell 2013: 79-82

¹⁰⁰ Allen 2025: 23–27.

Kuigi sõna „barbar“ jäi solvavate sõnade analüüsist välja, siis oleks kasulik mainida, et seda on terves tema raamatus kasutatud lausa 191 korral,¹⁰¹ aga lugesin kokku, et raamatutes XV–XVIII ja XXVII–XXX kasutati seda 113 korral. Kõige rohkem on seda märgata raamatus XVI, kuna see käsitleb Argentoratumi lahingut. See osa kinnitab eelnevat arusaama germaanlaste kui loomade kujutamisest, kuna taolist kirjeldust on olulisemalt rohkem kasutatud germaanlaste, eriti alemannide, kui keltide kohta,¹⁰² kinnitades seega eelnevat stereotüüpi neist hõimudest kui „välistest“, kes on vastu Rooma tsiviliseeritud korrale, kuna nad pidevalt okupeerivad Rooma piirialasid ja häirivad riigi rahu.¹⁰³

See-eest keltide kohta kasutatakse rohkem sõnu nagu ahne (*avidus*), häbematu (*insolens*) ja hirmuäratav (*terribilis*), sellega maalitakse neist pigem pilt kui rahvast, keda ei ole võimalik valitseda. On isegi tunda, kuigi seda ei öelda otsesõnu välja, et Galliat tajutakse impeeriumi otsese osana, kui Ammianus kirjeldab selle geograafiat ja ütleb: „Galliat eraldab metsikutest hõimudest Reini jõgi“ (15.10.2 *feris gentibus fluentis distinguitur Rheni*). On võimalik, et Ammianus maalib gallialastest selle erakordselt, pea satiiri meenutava metsiku pildi, kuna roomlastes tekitavad välised barbarid hirmu¹⁰⁴ ning kuigi, erinevalt Gaius Julius Caesari ajast, oli hirmutava barbari roll nihkunud gallialastelt germaanlastele, siis ilmselt säilis see hirm roomlaste alateadvuses. Ilmselt süvendas seda hirmu Bagaudilik liikumine, mis tekkis küll 3. sajandi lõpus, aga kestis seejärel u. 150 aastat¹⁰⁵, mis ilmselt süvendas pilti Galliast kui mässulisest provintsist, kusjuures seal elavaid inimesi kirjeldatakse kohati taas kui barbareid. See justkui jätkaks roomlastele mulje barbarlikest vaenlastest provintsi sees, ning kuigi Gallia aitas Roomal rikastuda ja oli justkui müür germaanlaste vastu, siis iga mässuline periood Gallias hirmutas roomlasi ning tekitas kartust, et gallialased võivad oma vanasse barbaarsusse tagasi laskuda.¹⁰⁶ Huvitav olukord tekib aga siis, kui vaadata kirjeldusi Britannia keltidest, gallialaste suguvendadest. Seal näib nende loomadega samastamine tekkivat kuidagi teistmoodi, kui neid nimetatakse sõjakateks (27.8.5 *bellicosa hominum natio*) ja neid kirjeldatakse erakordselt metsiku rahvana, keda saab alistada ainult salakavalusega (27.8.9 *diffusam variarum gentium plebem et ferocientem inmaniter, non nisi per dolos occultiores et improvisos excursus superari posse*) ning öeldakse ka, et nad olevat häbematuult roomlasi rünnanud (15.21.1 *sublatius insolentes*). Huvitav on vaadata, kuidas mitte ainult tekstis

¹⁰¹ Allen 2025: 28.

¹⁰² Allen 2025: 29.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Sidwell 2013: 80.

¹⁰⁵ Antiigileksikon 1985: 82.

¹⁰⁶ Lampinen 2011: 213–218.

(27.8.5 *Illud tamen sufficiet dici, quod eo tempore Picti in duas gentes divisi, Dicalydonas et Verturiones, itidemque Attacotti bellicosa hominum natio et Scotti per diversa vagantes multa populabantur; Gallicanos vero tractus Franci et Saxones isdem confines, quo quisque erumpere potuit terra vel mari, praedis acerbis incendiisque et captivorum funeribus hominum violabant*), vaid ka sõnakasutuses luuakse paralleele Britannia hõimude ja germaanlaste vahel. Ilmselt on taolise sõnakasutuse põhjus selles, et kuigi Britannia hõimud võisid olla keldid, olid nad ikkagi¹⁰⁷ „vabad barbarid“, nagu ka germaanlased.

C. Ammianuse kasutatud sõnade analüüs

Gallialased ja germaanlased on roomlaste silmis barbarid, kuid nende barbarlikkus väljendub erinevalt – ühed on justkui kodustatud loomad, aga teised on metsloomad, mis tuleb tugevalt esile ka erinevates sõnades, mida on nende kohta kasutatud, ning tekstilõikudes, kus Ammianus Marcellinus kirjeldab geograafiat ning eristab selgelt Galliat „metsikutest hõimudest“ teisel pool Reini jõge. See põhjus tuleneb ilmselt sellest, et roomlastel oli barbarite ees hirm ning, et selle vastu võidelda, hakkasid nad neid eristama ning löid neist kuvandi kui ainult emotsioonide ajal käituvatest inimestest, tugevdades nii paralleeli loomadega, samal ajal aga kujutasid ennast kui vastandit – haritud ja tsiviliseeritud inimesi. See asetab gallialased roomlaste endi tsiviliseeritud maailma ning germaanlased jäävad sellest välja, tekitades tugeva eristuse nende kahe kultuurigrupi vahel. Sõnad nagu ahne (*avidus*), häbematu (*insolens*) ning kohutav (*terribilis*) kirjeldavad gallialasi roomlaste jaoks sarnaste omadustena, kuid neile omistatakse siiski ka hübris (ülemäärane enesekindlus ja üleolev eneseuhkus). See ei ole nii loomalik olemus, vaid jätab pigem mulje kui vigadega inimestest. Isegi tekstilõigus, kus Gallia naisi kirjeldatakse oma meestest ohtlikumatenä (15.12.1), kuigi see kõlab nagu halb satiir, saab neid vaadata inimestena. Seevastu germaanlaste kirjelduses kasutatud sõnad väljendavad nende kontrollimatut raevukust ning loomalikku hullust, mille piire ei saa hoomata ega ette kujutada. Kasutades sõnu nagu raevukus (*furor*), võitlushimuline (*pugnax*) ja truudusetu (*perfidus*), maalitakse pilt inimestest, kelle puhul vägivaldsus on olemuse osa ja justkui sisse ehitatud ning nad ei ole ohtlikud oma tegevuse pärast, vaid loomu poolest. Briti keltide olemust kirjeldatakse huvitaval kombel vahepealsena. Rahvuselt ning kultuuriliselt on nad lähemal gallialastele. Kuid Ammianus kirjeldab neid sarnaselt germaanlastega: „sõjakate inimeste rahvas“ (27.8.5 *bellicosa hominum natio*), „metsikult õudsad“ (27.8.9 *ferocientem inmaniter*) ja väide, et „neid saab ainult salakavalusega võita“,

¹⁰⁷ Lampinen 2011: 213–215.

mis kirjeldab taas inimesi, kes on eriti tugevad vastased, ning kuigi Ammianus kasutab nende kirjeldamiseks sõnu nagu häbematu (*insolens*), siis pigem kasutab ta sellist sõnavara, nagu räägiks ta karistada saanud germaanlastest. Selline keelekasutus illustreerib arusaama, et Rooma võim ei pruugi püsima jääda, kui impeeriumi lääneosa järk-järgult destabiliseerus. Laiemalt vaadates on näha, et Ammianuse tekstides ei ole fookus mitte üksikute rahvaste eraldi kirjeldamisel, vaid pigem sissetungijate ja seesolijate eristamisel.

IV. Kelte ja germaanlasi kirjeldavate sõnade üldvõrdlus

Rooma kirjanduses polnud nii-öelda uusi barbareid, sajandeid kestnud motiivid püsisid üpris muutumatuna. Varasemad gallialaste stereotüübid hargnesid välja, hakates tugevalt mõjutama ka hilisemaid kujutlusi briti keltidest ning germaanlastest.¹⁰⁸ Gallialasi kirjeldades kasutab Ammianus anakronistlikke termineid, mis loob justkui pildi, et sellest hetkest, kui nad said Rooma provintsiiaalideks, kaotasid nad koos oma identiteediga ka koha ajaloos. Ammianuse tekstis on gallialaste kirjeldus küll tugevalt satiirlikuks muutunud, aga vaadates nende kirjeldusi juba enne Caesari vallutusi, on näha meeste ja naiste rollide vahetust, mis oli tavaline motiiv kreeka ja rooma kirjanduses.¹⁰⁹ Caesari tekstides on näha, kuidas gallialaste oht nihkub sihipäraselt üle germaanlastele. See, kuidas ta läbivalt eristas gallialasi germaanlastest, oli tööriist, mida ta selle nihke illustreerimiseks kasutas. Kreeklased ja vabariigiaegsed roomlased samastasid põhjakaares elavaid barbareid inimsööjatest kükloopidega, aga selline samastamine hakkas keisririigi ajastul aina sujuvamalt liikuma üle germaanlastele, kellest said uued põhjamaised barbarid. Siiski ei kadunud see motiiv ka Gallia kujutamisest. Bagaudide liikumise ajal Gallias on võimalik, et keiser Maximianus (Imperator Caesar *Marcus Aurelius Valerius Maximianus Augustus*), kes valitses 3.–4. sajandi vahetusel pKr, sai hüüdnime Herculus, kui proovis neid maha suruda, kasutades just sedasama võrdsustamist.¹¹⁰ Taoline põhjamaise barbaarsuse motiiv kandus küll edasi, aga gallialased jäid. Roomlaste jaoks ei saanud mitte mingi kogus nende pakutud *humanitas*'t ja arendust muuta seda piirkonda täielikult usaldusväärseks. Barbarlikku vaenu ei saanud küll enam Gallia elanikele otseselt rakendada, aga Roomas tajuti siiski pidevat ohtu, et nad võivad germaanlaste mõju all tagasi barbarlikkusse langeda.¹¹¹ Osa sellest jäigast konservatiivsusest võis tuleneda sellest, et kuna Ammianus kirjutas raamatut, siis eeldati, et tema märkmed kindlatest inimgruppidest oleks kirjutatud samamoodi, nagu need olid antud klassikalises kirjanduses.¹¹² Kõik need kirjeldused ei pruugi olla ka tingitud autori tahtest oma lugejaskonda manipuleerida. Osad arvamused ning kujutlused olid lihtsalt nii kinnistunud, et nendest kõrvale kaldumine oleks autori usaldusväärseuse küsimuse alla pannud.¹¹³ Läbivad kirjeldused on mõlema autori teostes ikka metsikud (*ferus/feritas*), sõjakad (*bellicosus*), truudusetud (*perfidus*), häbematud (*insolens*), ülbed (*superbus*). Mõlema autori teostes on

¹⁰⁸ Lampinen 2011: 200–202.

¹⁰⁹ Isaac 2011: 240–242.

¹¹⁰ Lampinen 2011: 220–222.

¹¹¹ Lampinen 2011: 218.

¹¹² Sidwell 2013: 33.

¹¹³ Lampinen 2011: 208.

germaanlased jätkuvalt metsikud (*ferus/feritas*) ning sõjakad (*bellicosus*). Sajandeid on see koos sõnaga *immanitas* (õudsus) läbiv motiiv nende kirjeldamiseks. Isegi rahvaid, kes varem olid roomlaste liitlased ja mingil hetkel mässasid, hakati iseloomustama metsikutena (*feritas/ferus*).¹¹⁴ Läbiv teema on roomlaste tsivilisatsiooni vastandamine barbaritele, ning Caesari mõtteviis, et mida kaugemal impeeriumist, seda metsikum, on tajutav hiljem ka Ammianuse tekstidest, näiteks kuidas Rein eraldab metsikutest hõimudest.¹¹⁵ Sõnavara siiski ka muutus, näiteks kui Caesaril esinevad sõnad nagu *crudelis* (julgus), *iracundus* (raevukas), *temeritas* (tormakus), *cruciatus* (piinamine), *iniuria* (ebaõiglus), siis Ammianus neid enam ei kasuta. Caesari tekstis väljendatakse konkreetseid tegusid ja moraalseid puudujääke. Kuna gallialaste fundamentaalne joon oli *ἀθεσία* ehk kalduvus ühte asja teise vastu vahetada, tekib paralleel emotsionaalsuse ning ratsionaalsuse vahel. Need on inimlikud puudujäägid, mida sai kasutada ka peeglina Rooma enda kodanike suhtes.¹¹⁶ Caesar vältis äärmuslikke barbarite stereotüüpide kasutamist ning sõnad nagu *crudelis* (julgus) ja *cruciatus* (piinamine) kirjeldavad pigem konkreetseid tegusid kui inimeste olemust.¹¹⁷ Caesari tekst ei olnud küll ajalookirjutis, vaid poliitiline teos, mida ta kasutas sõja õigustamiseks senatile ning Rooma rahvale. Tal oli vaja näidata gallialaste tegelikke kuritegusid, mitte pelgalt iseloomuomadusi. Ammianuse puhul on iseloomulikud sõnad *furor* (raevukus), *pugnax* (võitlushimuline), *turbidus* (metsik), *immanitas* (õudus), *terribilis* (kohutav), *avidus* (ahne). Barbarite kontekstis on viha seotud hullusega, kui *ira*’l on positiivne väärtus, mis julgustab rooma sõdureid lahingusse minema, siis *furor* on pimestav ja hullunud raev, mis iseloomustab kontrollimatust ning loomastumist.¹¹⁸ Ammianus oli metslooma metafooride kasutamisel kõige efektiivsem, luues pildi sellest, kuidas germaanlased hukkavad inimesi.¹¹⁹ Sügav hirm barbarite vastu oli Ammianuse ajaks nihkunud gallialastelt germaanlastele.¹²⁰ Germaanlaste demoniseerimisel oli tähtis roll ka keisririigi ajal – mida suurem oli nendest tulenev oht, seda suurem oli keisri au, kes neid võitis.¹²¹ Roomlaste ja barbarite vaheline piir ei olnud nii jäik, nagu kreeklastel, aga siiski püsis piir välise ning sisemise vahel, millest väljub roomlaste üleolek.¹²² Britannia keltidest väga ei räägita ning kaldutakse kohe nendelt üle liikuma germaanlastele või gallialastele, siiski on nemad ka põhja barbarid, keda tuleb vaadata. Caesar võrdleb neid

¹¹⁴ Lampinen 2011: 224.

¹¹⁵ Vijgen 2020: 343–344., Amm. 15.10.2.

¹¹⁶ Johnston 2018: 82–85.

¹¹⁷ Kraus 2009: 165–166.

¹¹⁸ Sidwell 2013: 32–35.

¹¹⁹ Mathisen 2006: 31.

¹²⁰ Lampinen 2011: 214–215.

¹²¹ Mathisen 2006: 29.

¹²² Vijgen 2020: 342–344.

belgidega ja Ammianus saksidega. Nende kirjeldus kannab endas gallialastelt üle tulnud motiive, aga kuna nad on koos germaanlastega vabad barbarid, kirjeldatakse neid mõlema autori teoses ka läbi germaanlaste.¹²³ Briti kelte samastatakse läbivalt germaanlastega, kuigi nad seda pole. Nad on häbematud (*insolens*) nagu gallialased, korraldavad ebaõiglust (*iniuria*) nagu germaanlased ja gallialased, ning on õudsed (*immanitas*) ja sõjakad (*bellicosos*) nagu germaanlased. Kuigi Ammianuse ajaks oli Britannia Rooma jaoks kauge, kuid siiski impeeriumi osa, erinevalt Caesari ajast, mil see oli tume maa, säilib ikkagi saartel elavate vabade barbarite samastamine germaanlastega, ilmselt samal põhjusel – kuna nad on piiritagused. Caesar samastab neid belgidega, kuid Ammianus saksidega, sidudes neid ka mandripoliitikasse.

400 aasta jooksul muutub pilt gallialastest välisest hirmutavast ohust karikatuurideni, kes olid justkui kodustatud barbarid, aga alateadlik hirm ikka säilib. Germaanlased seevastu jäävad piiritagusteks ning võtavad gallialaste välise eksistentsiaalse ohu rolli üle. Barbarite vägivaldsuse eriti tähtis roll seisnes selles, et tugevdas roomlaste identiteeti, andes mudeli, kuidas mitte käituda ning muutis tsivilisatsiooni väärtuse nähtavaks.¹²⁴ Kui Caesar valmistas roomlasi ette selleks, et gallialased saavad impeeriumi osaks, siis Ammianuse tekstis nad seda juba ongi, aga kirjeldus nendest on jäänud justkui külmutatuks. Kui Caesari tekstis väljendub barbaarsus sellena, et barbarid pole tsiviliseeritud elu näinud, siis 400 aasta jooksul on roomlaste jaoks toimunud nihe selles, kuidas kujutatakse germaanlasi, gallialasi ja briti kelte. Caesari teoses esitatakse gallialasi peaaegu tsiviliseeritud rahvana, kellel on välja kujunenud tugev ühiskondlik süsteem. Sõnad nagu truudusetu (*perfidus*), äkkvihastuv (*iracundus*) ja ettevaatamatus (*temeritas*) väljendavad inimlikke puudujääke. Kuigi lõigus 7.42.2 kirjeldab Caesar, et gallialastele on kaasasündinud omadused *iracundus* ja *temeritas*, on see inimlikkuse piirides. Gallialased ei suuda oma potentsiaali täita. See annab õigustuse neid vallutada, et tuua nendeni tsivilisatsioon. Ammianuse tekstides meenutab gallialaste kirjeldus satiiri – õudsed silmad, ohtlikud naised, veinihimu, lisaks sõnad nagu ahne (*avidus*), häbematu (*insolens*) ning kohutav (*terribilis*), mis vihjavad ikkagi inimlikule ülbusele, olekule, mida saab parandada. Seda võib seletada sellega, et Ammianuse ajaks oli Gallia tähtis impeeriumi osa, selle inimesed olid saanud juba aastal 212 pKr endale Rooma kodakondsuse koos ülejäänud impeeriumi vabade meestega *Constitutio Antoniniana* kaudu, mis Ammianuse päevil oli toimunud juba üle 150 aasta tagasi. Rahvas oli Gallias ka juba

¹²³ Lampinen 2011: 202.

¹²⁴ Mathisen 2006: 32.

üpris romaniseerunud ning seetõttu ei olnud vaja luua mingisugust poliitilist õigustust ja neid vaadatakse rohkem karikatuuride kui kunagiste barbaritena. Nad ei olnud enam ammu mingisugune väline rahvus, vaid osa Rooma rahvast ja loogika nende kajastamisel oli märkimisväärselt muutunud. Caesari tekstides väljendub nende barbarlikkus kirjeldusena vigastest inimestest, kellel on potentsiaal saada paremaks, ning seda aitaks saavutada nende vallutamine, aga Ammianuse tekstides on see kui jäänuk nende kunagisest barbarlikkusest. Germaanlased on aga mõlema autori tekstides pidev väline oht. Nagu Caesari tekstidest peegeldub, oli see jäänud *alter orbis*'eks, sealt hakkas barbarite tormakas maailm. Nad on metsikud (*ferus*), sõjakad (*bellicosos*) ja truudusetud (*perfidus*). Siiski vaatab Caesar neid kohati pehmemalt, Ammianus kasutab germaanlaste kirjeldamiseks sõna viha (*furor*), mida Caesar ei kasuta. Caesar kirjeldab neid asjade või omaduste järgi, mida neil ei ole, kuid Ammianus lisab sellele puudujäägile aktiivseid isikuomadusi, näiteks kasutades viha ja loomastumist kirjeldavaid sõnu, nagu võitlushimulised (*pugnax*) ja metsikud (*turbidus*). See jätab mulje, et Caesari tekstidest möödunud 400 aastaga on germaanlased veelgi rohkem metsistunud, nende kunagine puudujääk on muutunud ohuks. Nad on jätkuvalt oht piiri taga. Caesar keskendub rohkem läbi tegude olemuse kirjeldamisele, kasutades sõnu nagu *cruciatus* (piinamine) ja *iniuria* (ebaõiglus). Ammianusel need puuduvad, tema kasutab sõnu nagu *furor*, *pugnax*, *turbidus* (raev, võitlushimuline, metsik). See näitab kirjutiste eesmärgi erinevust – Caesaril on see sõjapropaganda ja püüe saada riigilt toetust, aga Ammianusel ajalooteos.

Kokkuvõte

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks oli uurida, kuidas kirjeldati kelte ja germaanlasi kahes ladinakeelses tekstis, Julius Caesari *Commentarii de Bello Gallico* (1. saj. eKr) ning Ammianus Marcellinuse *Res Gestae* (4. saj. pKr), ning võrrelda autorite keelekasutust ligi 400-aastase ajavahega. Selleks valiti välja 18 ladinakeelset sõna, mida kasutati nende rahvaste halvustamiseks, ning otsiti neid Brepolise andmebaasist *Library of Latin Texts*, kasutades võrdlevat otsingufunktsiooni, mis võimaldas otsida kahest tekstist korraga.

Uurimistöö käigus selgus, et Caesari ja Ammianuse tekstide vahel on toimunud märkimisväärsed muutused nii gallialaste, britannia keltide ja germaanlaste kirjeldustes kui ka nende kujutamiseks mõeldud keelekasutuses. Caesari teoses kirjeldatakse gallialasi peaaegu tsiviliseeritud rahvana, kellel olid välja kujunenud ühiskondlik kord, usukombed ja juhtimine ning kelle eluviisides leidis roomlaste jaoks mitmeid tuttavaid jooni. Halvustavad sõnad nagu *iracundus* (äkkvihastuv), *temerarius/temeritas* (ettevaatamatu) ja *perfidus* (truudusetu) väljendavad Caesari teoses pigem inimlikke puudusi ja iseloomuvigu, mida roomlaste hinnangul oli võimalik tsiviliseerimise kaudu parandada. See andis Caesarile õigustuse nii Gallia vallutamiseks kui ka oma sõjakäikude põhjendamiseks Rooma senati ees. Germaanlasi kirjeldab ta rohkem selle järgi, mida neil ei olnud – druiide, põlluharimist, püsivaid elupaiku ega kummarda jumalaid, mida nad ei näe.¹²⁵ Nende barbaarsust ei kirjeldata moraalse puuduse, vaid pigem loomupärase omadusena.

Ammianus Marcellinuse 4. sajandist pKr pärinevates tekstides on olukord muutunud. Gallialased olid selleks ajaks saanud Rooma riigi kodanikeks ja provintsielanikeks romaniseerunud ning nende kirjeldus on jäänud kinni justkui Gaius Julius Caesari ajastusse, püüdes kohati pilkav ja karikatuurne. Sõnad nagu *avidus* (ahne), *insolens* (häbematu) ja *terribilis* (kohutav) viitavad jätkuvalt inimlikele puudustele ja ülbusele, kuid nende kirjeldustes puudub enam vajadus õigustada vallutusi või sõjakäike. Germaanlased jäävad seevastu mõlema autori tekstides väliseks ohuks. Ammianus lisab nende kirjeldamisele aktiivseid sõnu, nagu *furor* (raevukus), *pugnax* (võitlushimuline) ja *turbidus* (metsik), mis loovad pildi vägivaldsetest ja kontrollimatutest rahvastest. See erineb Caesari käsitlest, kus germaanlasi kirjeldati pea ainult selle kaudu, mis neil puudus.

¹²⁵ Caes. BGall. 6.21 kirjeldab Caesar germaanlaste suutmatust mõista jumalaid kui abstraktseid jõude, mis nende elu mõjutavad. Germaanlaste jaoks olid jumalad päike, kuu ja tuli, kuna need olid osa maailmast nende igapäevaelus.

Ligikaudu 400 aasta jooksul oli germaanlaste kuvand muutunud ning varasemalt ainult puudulikkuse asemel lisandusid neile aktiivsed omadused ning kinnistus nende kuvand otsese ja püsiva ohuna. Läbivad jooned, mis mõlema autori teostes säilisid, kinnitavad Rooma ajalookirjutuse konservatiivset iseloomu. Sõnad nagu *ferus/feritas* (metsik/metsikus), *bellicosus* (sõjakas) ja *superbus* (ülbe) esinevad mõlema autori teostes ning näitavad, et barbarite kirjeldamisel kasutati sajandite jooksul sarnaseid väljendeid. Roomlaste identiteet kujunes osaliselt vastanduse kaudu barbaritele, kelle vägivaldsus ja kontrollimatus tõid esile Rooma korra ja tsiviliseerituse väärtused. Caesar ja Ammianus esindavad seega sama traditsiooni erinevaid perioode, kus barbarite kujutamine muutus koos poliitiliste oludega, kuid peamised kirjeldusviisid jäid samaks.

Kasutatud kirjandus

Allikad

Amm. Marc. = Ammianus Marcellinus *Res Gestae*. Vaadatud 26.05.2026.

<https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Ammian/home.html>

Caes. BGall. = Gaius Julius Caesar *Commentarii de Bello Gallico*. Vaadatud 26.05.2026.

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Caesar/Gallic_War/home.html

Cic. Brut. = Marcus Tullius Cicero *Brutus*. Vaadatud 26.05.2026.

<https://www.attalus.org/cicero/brutus1.html>

Cic. De Or. = Marcus Tullius Cicero *De Oratore*. Vaadatud 26.05.2026.

<https://www.attalus.org/cicero/deoratore1A.html>

Cic. Prov. cons. = Marcus Tullius Cicero *De Provinciis Consularibus*. Vaadatud 26.05.2026.

<https://www.attalus.org/cicero/provinciis.html>

Plut. Vit. Caes. = Lucius Mestrius Plutarchus *Vitae Parallelae. Caesar*. Vaadatud 26.05.2026.

<https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/home.html>

Strab. = Strabon *Geographica*. Vaadatud 26.05.2026.

<https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/strabo/home.html>

Sekundaarkirjandus

Allen, Jason (2025). *Enemies of Rome: A Study of Ammianus Marcellinus*. Sonoma: Sonoma State University.

Antiigileksikon (1985), teine trükk. Tallinn: Valgus.

Barnes, Timothy David (1998). *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca: Cornell University Press.

Billows, Richard Anthony (2009). *Julius Caesar: The Colossus of Rome*. New York: Routledge.

Burns, Thomas Samuel (2003). *Rome and the Barbarians, 100 B.C.–A.D. 400*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Cunliffe, Barry (1988). *Greeks, Romans, and Barbarians: Spheres of Interaction*. New York: Methuen.

Dorey, Thomas Alan (1966). *Caesar: the "Gallic War"*. – Dorey, Thomas Alan (toim.), *Latin Historians*. London: Routledge & Kegan Paul. 65–84.

Drinkwater, John Frederick (1997). 'Julian and the Franks and Valentinian I and the Alamanni: Ammianus on Romano-German Relations.' – *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, Band 24/1, 1–15.

Dunstan, William Edward (2011). *Ancient Rome*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Gilliver, Kate (2005). *Caesar's Gallic Wars 58–50 BC*. New York: Routledge.

Goldsworthy, Adrian (2006). *Caesar: Life of a Colossus*. New Haven: Yale University Press.

Grant, Michael (1970). *The Ancient Historians*. New York: Charles Scribner's Sons.

Grillo, Luca (2018). *Speeches in the Commentarii* – Grillo, Luca, Krebs, Christopher Bernhard (toim.), *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*. Cambridge: Cambridge University Press. 131–143.

Heather, Peter John (2020). *The Gallic Wars of Julian Caesar*. – Wiemer, Hans-Ulrich, Rebenich, Stefan (toim.), *A Companion to Julian the Apostate*. (Brill's Companions to the Byzantine World, Volume: 5). Leiden & Boston: Brill. 64–96.

Isaac, Benjamin (2011). *Ammianus on Foreigners*. – Kahlos, Maijastina (toim.), *The Faces of the Other: Religious Rivalry and Ethnic Encounters in the Later Roman World*. Turnhout: Brepols Publishers. 237–258.

Johnston, Andrew Clinton (2018). *Nostri and „The Other(s)“* – Grillo, Luca, Krebs, Christopher Bernhard (toim.), *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*. Cambridge: Cambridge University Press. 81–94.

- Kool, Oskar (1939). *Gajus Julius Caesar, Esimene raamat Gallia sõjast*. Tartu: Autori kirjastus.
- Kraus, Christina Shuttleworth (2009). *Bellum Gallicum*. – Griffin, Miriam (toim.), *A Companion to Julius Caesar*. Chichester: Wiley-Blackwell. 159–174.
- Krebs, Christopher Bernhard (2018). *More Than Words. The Commentarii in their Propagandistic Context* – Grillo, Luca, Krebs, Christopher Bernhard (toim.), *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*. Cambridge: Cambridge University Press. 29–42.
- Laistner, Max Ludwig Wolfram (1963). *The Greater Roman Historians*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Lampinen, Antti (2011). *Migrating Motifs of Northern Barbarism: Depicting Gauls and Germans in Imperial Literature*. – Kahlos, Maijastina (toim.), *The Faces of the Other: Religious Rivalry and Ethnic Encounters in the Later Roman World*. Turnhout: Brepols Publishers. 199–236.
- Mathisen, Ralph Whitney (2006). *Violent Behavior and the Construction of Barbarian Identity in Late Antiquity*. – Drake, Harold Allen (toim.), *Violence in Late Antiquity: Perceptions and Practices*. London & New York: Routledge. 27–36.
- Raaflaub, Kurt Arnold (2018). *Caesar, Literature, and Politics at the End of the Republic* – Grillo, Luca, Krebs, Christopher Bernhard (toim.), *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*. Cambridge: Cambridge University Press. 13–28.
- Riggsby, Andrew Mark (2018). *The Politics of Geography* – Grillo, Luca, Krebs, Christopher Bernhard (toim.), *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar*. Cambridge: Cambridge University Press. 68–80.
- Rodgers, Nigel, Dodge, Hazel (2008). *Roman Empire*. New York: Metro Books.
- Rohrbacher, David (2002). *The Historians of Late Antiquity*. London: Routledge.
- Schultz, Celia E. (2010). „The Romans and Ritual Murder“ – *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 78, No. 2, 516–541.

Sidwell, Barbara (2013). *The Portrayal and Role of Anger in the Res Gestae of Ammianus Marcellinus* (2nd ed.). Piscataway: Gorgias Press (Gorgias Studies in Classical and Late Antiquity 6).

Sorek, Susan (2012). *Ancient Historians: A Student Handbook*. London: Continuum International Publishing Group.

Syme, Ronald (1968). *Ammianus and the Historia Augusta*. Oxford: Clarendon Press.

Vijgen, Theo (2020). *The Cultural Parameters of the Graeco-Roman War Discourse*. Turnhout: Brepols Publishers.

Ward, Allen Mason, Heichelheim, Fritz Moritz, Yeo, Cedric (2014). *A History of the Roman People* (6th ed.). New York: Pearson Higher Education.

Waterfield, Robin (2014). *Taken at the Flood: The Roman Conquest of Greece*. Oxford: Oxford University Press.

Williams, Stephen (1985). *Diocletian and the Roman Recovery*. New York: Routledge.

Interneti andmebaasid

Library of Latin Texts. BREPOLiS (online). Vaadatud 26.05.2026.
<https://clt-brepolis-net.ezproxy.utlib.ut.ee/llta/Search>

Summary

The aim of this thesis was to examine how the Germanic peoples as well as the Celts in Gaul and Britain were described in two Latin texts, Julius Caesar's *Commentarii de Bello Gallico* (1st century BC) and Ammianus Marcellinus's *Res Gestae* (4th century AD), and to compare the authors' language use across a span of nearly 400 years. To this end, 18 Latin words used to disparage these peoples were selected and searched for in the Brepolis database „Library of Latin Texts“ using its comparative search function. This research revealed that significant changes occurred between Caesar's and Ammianus's texts, both in the descriptions of the Gauls, the British Celts, and the Germanic peoples, and in the language used to portray them. In Caesar's work, the Gauls are described as an almost civilized nation with a well-developed social order, religious practices and leadership, and whose way of life contained several features familiar to the Romans. Derogatory terms such as *iracundus* (quick-tempered), *temerarius/temeritas* (reckless/recklessness), and *perfidus* (treacherous) in Caesar's work rather express human shortcomings and character flaws that, in the Romans' view, could be corrected through the process of civilization. This provided Caesar with justification both for the conquest of Gaul and for justifying his military campaigns before the Roman Senate; he describes the Germanic peoples more in terms of what they lacked—druids, agriculture, permanent settlements, and worship of gods they cannot see.¹²⁶ Their barbarity is not described as a moral failing, but rather as an innate characteristic. In the texts of Ammianus Marcellinus dating from the 4th century AD, the situation has changed. By that time, the Gauls had become citizens of the Roman Empire and had been Romanised into provincial inhabitants; the descriptions of them seem to be stuck in the era of Gaius Julius Caesar, remaining at times mocking and cartoonish. Words such as *avidus* (greedy), *insolens* (shameless), and *terribilis* (terrifying) continue to refer to human failings and arrogance, but their descriptions no longer serve to justify conquests or military campaigns. The Germanic peoples, by contrast, remain an external threat in the texts of both authors. Ammianus adds active terms to his descriptions, such as *furor* (fury), *pugnax* (bellicose), and *turbidus* (savage), which paint a picture of violent and uncontrollable peoples. This differs from Caesar's approach, in which the Germanic peoples were described almost exclusively in terms

¹²⁶ In *Caes. BGall. 6.21*, Caesar describes the Germanic peoples' inability to comprehend gods as abstract forces that influence their lives. For the Germanic peoples, the gods were the sun, the moon, and fire, as these were part of the world they experienced in their daily lives.

of what they lacked. Over the course of approximately 400 years, the image of the Germanic peoples had changed; active characteristics were added to their earlier portrayal of mere deficiency, and their image as a direct and persistent threat became firmly established. The recurring themes that persisted in both authors' works confirm the conservative nature of Roman historiography. Words such as *ferus/feritas* (wild/wildness), *bellicosus* (warlike), and *superbus* (arrogant) appear in the works of both authors and demonstrate that similar expressions were used to describe the barbarians over the centuries. Romans' identity was shaped in part by their contrast with the barbarians, whose violence and lack of restraint served to highlight the values of Roman order and civilization. Caesar and Ammianus thus represent different periods of the same tradition, in which the portrayal of the barbarians changed with the political circumstances, but the main ways of describing them remained the same.

Lisa I. Gaius Julius Caesari ja Ammianus Marcellinuse kasutatud negatiivsed sõnad gallialaste, germaanlaste ja Britannia keltide kirjeldamiseks

Tabel 3. Bakalaureusetöös uuritud negatiivsed sõnad gallialaste, germaanlaste ja Britannia keltide kirjeldamiseks.

Sõna	Tõlge	Caesar	Rahvus	Kohad	Ammianus	Rahvus	Kohad
<i>Superbus</i>	Ülbe	1x	Germaanlane	1.32.12	2x	Germaanlased 1x	15.8.7; 28.5.3
<i>Crudelis</i>	Julm	3x	Germaanlased 2x Gallialased 1x	1.31.12; 1.32.3; 7.38.9; 7.77.2	-	-	-
<i>Inimicus</i>	Vaenulik	3x	Germaanlased 3x	1.7.5; 1.10.2; 5.4.4	-	-	-
<i>Furor</i>	Raevukus	1x	Gallialased 1x	7.42.4	6x	Gallialased 1x Germaanlased 5x	15.12.4; 16.3.2; 16.12.31; 16.12.36; 16.12.46; 18.2.14
<i>Bellicosos</i>	Sõjakas	2x	Germaanlased 2x	1.10.2; 4.1.3	2x	Briti keldid 1x Germaanlased 1x	27.8.5; 28.5.9
<i>Feritas/ferus</i>	Metsikus/metsik	4x	Germaanlased 4x	1.31.5; 1.47.3; 2.4.7; 4.10.3	2x	Germaanlased 2x	15.10.2; 16.12.47
<i>Immanitas</i>	Õudus	-	-	-	2x	Briti keldid 1x Germaanlased 1x	27.8.9; 30.3.3
<i>Terribilis</i>	Kohutav	-	-	-	1x	Gallialased 1x	15.12.1

Sõna	Tõlge	Caesar	Rahvus	Kohad	Ammianus	Rahvus	Kohad
<i>Iracundus</i>	Äkkvihastuv	3x	Germaanlased 1x Gallialased 2x	1.31.13; 6.5.2; 7.42.2	-	-	-
<i>Temerarius/temeritas</i>	Ettevaatamatus/ ettevaatamatu	3x	Germaanlased 2x Gallialased 1x	1.31.13; 6.7.4; 7.42.2	-	-	-
<i>Cruciatu</i>	Piinamine	8x	Germaanlased 3x Gallialased 5x	1.31.2; 1.31.12; 2.31.6; 4.15.5; 5.45.1; 5.56.2; 6.17.5; 7.38.9	-	-	-
<i>Iniuria</i>	Ebaõiglus	9x	Germaanlased 6x Briti keldid 1x Gallialased 2x1	1.7.4; 1.12.7; 1.14.2-4;6; 1.20.5; 1.31.15; 1.35.1; 3.10.2; 5.20.2; 6.23.9	-	-	-
<i>Avidus</i>	Ahne	-	-	-	3x	Gallialased 2x Germaanlased 1x	15.12.1; 15.12.4; 28.2.12
<i>Insolens</i>	Häbematu	1x	Germaanlased 1x	1.14.4	3x	Gallialased 2x Germaanlased 1x	15.12.1; 28.3.2
<i>Perfidus</i>	Truudusetu	4x	Germaanlased 2x Gallialased 2x	4.13.4; 4.14.3; 7.5.5-6; 7.17.7	2x	Germaanlased 2x	16.12.25; 17.1.13
<i>Pugnax</i>	Võitlushimuline	-	-	-	2x	Germaanlased 2x	16.12.23; 18.2.9
<i>Turbidus</i>	Metsik	-	-	-	1x	Germaanlased 1x	16.12.47
<i>Maleficus</i>	Riukalik	1x	Germaanlased 1x	1.7.4	-	-	-

Lisa II. Gallia rahvusgrupid, hõimud ja asulad esimesel sajandil eKr.

Joonis 1. Gallia esimesel sajandil eKr.¹²⁷

¹²⁷ Aluseks olnud kaart: [WWW] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_Gallia_Tribes_Towns.png
Vaadatud 26.05.2026

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina,

Kaur Hendrik Thomann (sünnikuupäev 14.09.2004),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Keltide ja germaanlaste kirjeldus Julius Caesari *Commentarii de Bello Gallico* ja Ammianus Marcellinuse *Res Gestae* tekstide põhjal“,

mille juhendajad on Siim Sõkkal ja Ivo Volt,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kaur Hendrik Thomann

29.05.2026